

EESTI NSV LINNALISTE ASULATE GENEETILISEST KLASSIFIKATSIOONIST (SOTSIALISMIEELSEL PERIOODIL)

T. Rea

Linnade osatähtsus meie aja majandus- ja kultuurielus kasvab pidevalt ja kiirelt. On selge, et linnalise asulastiku areng ei või sotsialistlikus ühiskonnas toimuda stiihiliselt, sotsialistliku rahvamajanduse üldise arengu kaasnähtusena, vaid vajab teadlikku ning plaanikindlat suunamist. Selleks et niisugune suunamine oleks efektiivne, on vajalik õigesti orienteeruda linnaliste asulate arenguteede ja eri vormide tohtus mitmekesisuses. Olulist abi võib seejuures pakkuda linnade tüpoloogiline klassifikatsioon.

Nagu tõendab paljude sellekohaste artiklite ilmumine,¹ on linnade tüpoloogia küsimused tõusnud viimasel ajal nõukogude linnageograafide tähelepanu keskpunkti. Suhteliselt vähe on aga seejuures silmas peetud geneetilise klassifikatsiooni ideed. Ometi on just linnade uurimisel eriti oluline pidevalt mees pidada leninlikku juhtmõtet — «mitte unustada põhilist ajaloolist seost, vaadelda iga küsimust sellelt seisukohalt, kuidas teatud nähtus ajaloos on tekkinud, millised peamised etapid see nähtus on oma arenemises läbi teinud, ja sellelt tema arenemise seisukohalt vaadata, milliseks antud asi on muutunud nüüd.»²

Linnade geneetilise klassifikatsiooni olemuse ja tähtsuse küsimuses ei valitse nõukogude majandusgeograafilises kirjanduses seni küllaldast üksmeelt ega selgust. N. Baranski suhtub linnade geneetilise klassifitseerimise ideesse suure ning pooldava tähelepanuga. Linnageograafia metodoloogiale pühendatud artiklis kirjutab ta: «Suurima teadusliku tähtsusega oleks meie arvates klassifitseerimine geneetisel printsiibil. Sellele mõttele viivad arvukad näited rea teiste, ning seejuures väga mitmekesiste teaduste arenguloost, mis näitavad, et suurima, otsustava täht-

¹ Vt. näit. mitmeid artikleid kogumikus: Вопросы географии, сб. 45, География городских и сельских поселений, Москва, 1959; О. А. Константинов, О классификации городов в экономической географии. Вопросы географии, сб. 41, Москва, 1957; Э. В. Кнобельсдорф, К вопросу о типах советских городов. Географический сборник XI, Москва—Ленинград, 1957.

² V. I. Lenin, Teosed, 29. kd., Tallinn 1954, lk. 437.

susega olid just seda laadi geneetilised klassifikatsioonid, sellal kui kõik teised etendasid ainult teisejärgulist osa.»³ Praktiliselt on püüdnud geneetilise klassifitseerimise printsiipi rakendada nõukogude linnageograafidest L. Trube — esmalt praeguse Gorki oblasti linnade,⁴ hiljem aga kogu Tööstusliku Keskrajooni⁵ linnade suhtes. Kuid järgnenud kriitika⁶ tunnistas enam-vähem üksmeelselt tema katsed ebaõnnestunuiks. Ebaedu põhjusena toodi seejuures ette mitte puudujääke konkreetse materjali analüüsi osas, vaid just klassifikatsiooniprintsiibi ebaõiget valikut.

Tekib küsimus, kus peitub siis viga? Kas eksis ka N. Baranski, hellitades lootusi geneetilise printsiibi kasutamise suhtes linnade klassifitseerimise alal? Arvame, et mitte. Arvame, et viga ei seisa geneetilise klassifikatsiooni idees endas, vaid selle idee vääras, piiratud mõistmises.

L. Trube ja ka mõned tema kritiseerijad võrdsustavad geneetilist klassifikatsiooni linnade rühmitamisega nende tekkimise aja ja põhjuste järgi. On mõistetav, et niisugune liigitus ei suuda küllaldaselt kajastada erinevusi linnade kaasaegses majandusgeograafilises palges, ning etteheited selles suhtes on põhjendatud. On ju selge, et esialgselt sarnaste asulate (näit. feodalismi ajal tekkinud kindluslinnade) edasine areng võib toimuda mööda vägagi erinevaid radu ning viia kaasajaks hoopis erinevate resultaatideni. Kuid linnade geneesi mõistef ei saa piirata nende tekkemomendiga. Linna genes on pidevalt kestev protsess, mis linna tekkimisega ei lõpe, vaid õieti alles algab ning jätkub niikaua, kuni linn eksisteerib. Tähtsaim osa selles protsessis kuulub funktsionaalsete tunnuste muutumisele. Linnade geneetiline klassifikatsioon ei ole seega mitte ainult ajaloolis-geograafiline, vaid samaaegselt ka funktsionaalne klassifikatsioon, kuna just linnade funktsioonid on ühtlasi linnu kujundavaiks tegureiks (градообразующие факторы)

Sammuks edasi geneetilise printsiibi rakendamise alal linnade tüpoloogias võib pidada A. Mints'i ja B. Horevi poolt esitatud Tööstusliku Keskrajooni linnade funktsionaalset ja geneetilist klassifikatsiooni.⁷ Nimetatud autorid rõhutavad geneetilise ja funktsionaalse aspekti orgaanilist ühtekuuluvust, märkides, et

³ Н. Н. Баранский, Об экономико-географическом изучении городов. Вопросы географии, сб. 2, 1946, lk. 32.

⁴ Л. Л. Трубе, Наши города. Экономико-географические очерки о городах Горьковской и Арзамасской областей, Горький, 1954.

⁵ Л. Л. Трубе, Типы городов Центрально-промышленного района. «География в школе», 1955, № 5.

⁶ Г. М. Лаппо, Географическая литература о городах Промышленного Центра. Вопросы географии, сб. 38, Москва, 1956, lk. 264; Б. С. Хорев, Некоторые замечания по книге Л. Л. Трубе «Наши города». Вопросы географии, сб. 38, Москва, 1956; О. А. Константинов, op. cit., lk. 88; Э. В. Кнобельсдорф, op. cit., lk. 77—78.

⁷ А. А. Минц, Б. С. Хорев, Опыт экономико-географической типологии советских городов (по материалам Центрально-промышленного района). Вопросы географии, сб. 45, Москва, 1959.

esimene neist omandab just tänu seosele viimasega ning ainult selles seoses olulise tähtsuse linnade majandusgeograafilisel klassifitseerimisel.⁸ Selle seisukohaga võib täielikult nõustuda ning öelda isegi enam: igasugune linnade geneetiline klassifikatsioon peab olema ühtlasi funktsionaalne klassifikatsioon, samuti nagu igasugune funktsionaalne klassifikatsioon peab olema geneetiline. Geneetiline klassifikatsioon ei vääri oma nime, kui ta ei vaatle, kuidas on välja arenenud linna funktsionaalne tüüp. Teaduslikult põhjendatud funktsionaalne klassifikatsioon ei saa piirduda linna funktsionaalse struktuuri analüüsiga antud momendil, arvestamata selle geneesi.

Linnade klassifitseerimisel otsitakse sageli nn. domineerivat tunnust — «võlukepikest», mis koos õnnestunult valitud kvantitatiivsete näitajate astmestikuga võimaldaks hõlpsalt luua süsteemi linnaliste asulate mitmepalgelises kogumis. Niisuguse domineeriva tunnuse otsinguid võib kohata paljudes kaasaegsetes linnageograafilistes töodes. L. Trube valis selleks linnade tekkeaja ja -põhjuse. E. Knobelsdorf leidis, et neid tunnuseid võib arvestada ainult sekundaarsetena, funktsionaalsete tunnuste järel.⁹ Niiviisi talitaski V Vorobjov Ida-Siberi linnade klassifitseerimisel.¹⁰ Ka A. Mints ja B. Horev märgivad, et funktsioonid on linnatüübi põhiliseks tunnuseks, geneses aga täiendavaks tunnuseks, kuigi nende poolt esitatud Tööstusliku Keskrajooni linnade klassifikatsioonis ei ilmne selle või teise tunnuse eelistamist.¹¹ O. Konstantinov suhtus täiesti eitavalt linnade klassifitseerimisse nende tekkeaja alusel, kuid märkis, et tekkeaja kasutamist klassifikatsioonitunnusena ei tule ära vahetada dünaamilise ehk geneetilise meetodiga, mida tuleb rakendada ükskõik missuguse klassifikatsioonitunnuse analüüsil.¹²

Kuigi O. Konstantinov kahjuks ei selgitanud lähemalt, kuidas ta kujutleb konkreetselt geneetilise meetodi rakendamist, sisaldub tema viimases märkuses kahtlemata tõetera. Tõepoolest: peateeks, mis viib objektiivse teadusliku klassifikatsioonini, ei ole linnade mehhaaniline jaotamine selle või teise formaalse tunnuse alusel, vaid linnade objektiivse arenguprotsessi jälgimine ning ajalooliselt kujunenud erinevuste tunnetamine. Selle asemel, et vaielda, misugust tunnust (tekkeage, funktsioonid, suurus jne.) pidada primaarseks, missugust sekundaarseks, selle asemel, et püstitada täpseid arvulisi kriteeriume tüüpide eraldamiseks nimetatud tunnuste alusel, on olulisem sisuliselt analüüsida, kuidas ajaloo käigus tekkisid erivanuselised lin

⁸ А. А. Минц, Б. С. Хорев, *op. cit.*, lk. 75—76.

⁹ Э. В. Кнобельсдорф, *op. cit.*, lk. 79—80.

¹⁰ В. В. Воробьев, *Типы городских поселений Юга Восточной Сибири. Вопросы географии*, сб. 45, Москва, 1959.

¹¹ А. А. Минц, Б. С. Хорев, *op. cit.*, lk. 76, 82—85.

¹² О. А. Константинов, *op. cit.*, lk. 88—89.

nade grupid ning kuidas toimus edaspidi nende gruppide funktsionaalne transformeerumine ja diferentseerumine. See ongi geneetiline meetod linnade klassifitseerimisel, mille juures «domineerivaks klassifikatsioonitunnuseks», kui nii võib väljenduda, on linna kujunemistee.

Nagu varem märgitud, peab geneetiline klassifikatsioon arvestama niihästi ajaloolis-geograafilisi momente kui ka linnade kaasaegseid funktsioone. Võib tekkida kahtlus selles, kas niisugune dualism klassifikatsiooni alustes on üldse vajalik. Nii arvab näit. O. Konstantinov, et linnade tekkeaja arvestamine mitte ei hõlbusta, vaid ainult segab nende majandusgeograafilist klassifitseerimist.¹³ Vähemalt Eesti NSV konkreetsetes tingimustes ei ole niisugune väide paikapidav. Jälgides konkreetset materjali, ilmneb ühelt poolt tõepoolest, kuidas esialgselt ühtsete linnagruppide areng viib nende funktsionaalsele diferentseerumisele. Kuid teiselt poolt nähtub, et esialgselt tekkinud geneetiliste gruppide ühtsus võib olulisel määral säilida ka edaspidi, juhul kui kogu grupp areneb põhiliselt sama teed mööda ning vana tüüp tervikuna kujuneb ümber uueks. Just viimane nähtus oli üsna omane sotsialismieelsele Eestile, mida iseloomustas linnadevõrgu püsivus ja linnade aeglane areng.

* *
* *

Kodanlikus Eestis ilmus mõningaidki geograafilisi uurimusi, mis hõlmasid Eesti linnade süsteemi tervikuna. Teatavat tähelepanu osutati neis ka linnade arengule ja funktsioonidele, linnade geneetilis-funktsionaalset klassifikatsiooni ülkirjeldatud mõttes ei sisaldanud neist aga ükski.

1925. a. esitas M. Haltenberger katse Eesti linnade klassifitseerimiseks nende arengutegurite alusel.¹⁴ Nimetatud autor jaotas Eesti linnad kaheks kategooriaks vastavalt sellele, kas nende arengu aluseks olid tema arvates kohalikud loodusvarad või soodne geograafiline asend. Esimesse gruppi — nn. «lokaalenergiainnade» hulka — luges ta Viljandi, Pärnu, Narva, Haapsalu, Kuressaare ja Rakvere; teise gruppi — nn. «asendienergiainnade» hulka — ainult Tallinna ja Valga. Tartu, Võru, Paide ja Paldiski kuuluvus jäi lahtiseks. Loodusvaradeks, mis olid aluseks «lokaalenergiainnade» kasvule, pidas M. Haltenberger nii põldude viljakust (Viljandi) ja metsarikkusi (Pärnu) kui ka energiaressurside (Narva) ja maapõuevarade (Haapsalu ja Kuressaares tervismuda; Rakveres — põlevkivi ja tsemenditoorained) olemasolu.

Nagu näeme, ei ole Haltenbergeri liigitusel midagi ühist geneetilise klassifikatsiooniga, nagu seda iseloomustasime ülalpool. Haltenbergeri klassifikatsioon tõstab esile asendi osa linnade arengus, mis on iseenesest hinnatavaks momendiks. Kuid linnade asendit ja funktsioone vaatleb ta staatiliselt, väljaspool ajaloolist arengut. M. Haltenberger jättis tähele panemata, et kohalikes loodusvarades peituv «lokaalenergia» võib leida rakendust ainult vastavate asenditingimuste olemasolu korral. Seetõttu on asend oluline kõigile linna-

¹³ O. A. Konstantinov, op. cit., lk. 88.

¹⁴ M. Haltenberger, Der wirtschaftsgeographische Charakter der Städte der Republik Eesti. Publicationes Instituti Universitatis Dorpatensis Geographici, Nr. 3, Tartu 1925.

dele, ka nn. «lokaalenergiainnadele». Seejuures muutub ajaloo kestel niihästi kohalike looduslike eelduste kui asendi tähtsus sõltuvalt üldiste ühiskondlik-majanduslike tingimuste muutumisest.

Metodoloogiliste puuduste kõrval sisaldab Haltenbergeri klassifikatsioon ka faktilisi vigu. Nii on näiteks ilmselt üle hinnatud metsamajanduse ja -tööstuse osatähtsust Pärnu arengus. Rakvere arengut on ekslikult seostatud linnast hoopis eemal asuvate maavaradega ning ennustatud sel alusel linnale tegelikkuses tulemata jäänud öitsengut.

Sama klassifikatsiooni kordas M. Haltenberger lühendatud kujul ülevaates «Landeskunde von Eesti».¹⁵ Hiljem modifitseeris Haltenbergeri liigitust ja laiendas seda uutele linnadele E. Meyer-Willudda,¹⁶ muutmata seda palju paremaks. Erinevalt Haltenbergerist luges ta kuurortlinna (Haapsalu, Kuresaare) asendienergiainnadeks, kuid ei põhjendanud seda muudatust lähemalt.

Seni kõige ulatuslikumaks geograafiliseks uurimuseks kodanliku Eesti linnadevõrgust on E. Kant'i teos «Bevölkerung und Lebensraum Estlands».¹⁷ Vaatamata ebateaduslikule pealkirjale ja mittemarkсистlikule lähenemisviisile on nimetatud tööl kahtlemata mõningaidki sisulisi väärtusi. Seetõttu võib nõus olla V. Tarmisto hinnanguga, kes, rõhutades nimetatud teose tõsisid metodoloogilisi puudusi ja ideoloogilist vildakust, nimetab seda ometi «ainukeks tõsisemaks majandusgeograafiliseks tööks kodanlikus Eestis üldse».¹⁸

E. Kant'i teose viimane alapeatükk (umbes $\frac{1}{3}$ töö mahust) on pühendatud spetsiaalselt linnadele, üksikmärkusi linnade kohta leidub aga töö teisteski osades. Pearõhu asetab autor Eesti linnade regionaalsete süsteemide analüüsile. Lähtudes Chabot' Christalleri jt. teoreetilistest seisukohtadest linnadevõrgu kujunemise kohta, leiab ta, et ka Eestis eksisteerivad linnaliste asulate süsteemid, mis koosnevad suuremaist asulaist ning neid kontsentriliste ringidena ümbritsevaist abikeskustest. E. Kant annab eraldi iseloomustused kahe tema poolt eraldatud peasüsteemi — Tallinna ja Tartu süsteemi — koosseisu kuuluvate linnaliste asulate kohta. Seejuures iseloomustab ta tihti üsna tabavalt ka üksikute keskuste funktsionaalset ilmet (näit. Narvat tööstuslinnana, Tapat — liikluslinnana, Kallastet — kalurikülana, Tõrvat — põllutööliste eluasemena jne.); linnade funktsionaalse klassifikatsiooni probleemi ta aga antud töös otseselt ei püstita.

E. Kant'i analüüsi üheks nõrkuseks oligi just linnade funktsionaalse spetsialiseerumise osatähtsuse alahindamine. Pääagu kõiki linnalisi asulaid käsitles ta enam-vähem sarnaste «sentraalsete asuladena», osutamata küllaldast tähelepanu asjaolule, et niihästi keskuste omavahelised suhted kui suhted tagamaaga olid mitmeti erinevad sõltuvalt nende funktsionaalsest spetsialiseerumisest. E. Kant püüdis välja selgitada regionaalset linnadesüsteemi, kuid ei arvestanud seejuures tõsiasja, et linnade seostumine regionaalseteks süsteemideks toimub just linnade funktsioonide kaudu, linnadevaheliste majanduslike suhete kaudu. E. Kant'i teoreetilised üldistused ei tuginenud aga nende faktiliste suhete uurimisele, vaid abstraktsele deduktsioonile.

* * *

¹⁵ Publikationes Instituti Universitatis Dorpatensis Geographici, Nr. 6–10, Tartu 1926.

¹⁶ E. Meyer Willudda, Wirtschaftsgeographie von Estland, Stuttgart—Berlin 1938, lk. 50.

¹⁷ E. Kant, Bevölkerung und Lebensraum Estlands, Tartu 1935.

¹⁸ V. Tarmisto, Majandusgeograafilise uurimistöö olukorrast ja arenguperspektiividest Eesti NSV-s. Eesti Geograafia Seltsi aastaraamat 1957. Tallinn 1957, lk. 38.

Eesti linnadel on pikk ning vaheldusrikas minevik. Sajanditepikkuse arengu tulemusena on Eesti NSV territooriumil välja kujunenud erineva vanusega ja erinevate funktsioonidega linnaliste asulate süsteem, mille ülesehitamisse on andnud oma osa iga eelnenud periood. Erinevail ajalooperioodidel valitsesid isegugused ühiskondlik-poliitilised ja majanduslikud tingimused, mis põhjustasid ka linnade erineva funktsionaalse spetsialiseerumise. Kuid ühtlasi parandas iga periood järgnevale juba väljakujunenud ning diferentseerunud asulatesüsteemi, mille edasine areng sõltus paljuski suhtes just varem loodud baasist.

Käesolevas artiklis loobume eesti linnade funktsionaalse arengu etapiviisilisest jälgimisest ning piirdume linnade geneetilis-funktsionaalse süsteemi iseloomustamisega niisugusel kujul, missuguse see omandas kodanliku perioodi lõpuks. Selle süsteemi tundmine on eriti oluline seetõttu, et ta oli aluseks sotsialistlike linnatüüpide arengule Nõukogude Eestis ning avaldas viimati nimetatud protsessile vahetut ning küllalt tugevat mõju.

Kõige üldisemais joontes võis kodanlikus Eestis eraldada kaht linnaliste asulate geneetilist põhiruppi. Esimesse kuulusid v a n a d l i n n a d, mis tekkisid feodalismi perioodil ning omandasid linnaõigused juba enne Oktoobrirevolutsiooni. Teise grupi moodustasid u u e d l i n n a d, mis omandasid linnaõigused kodanlik-natsionalistliku režiimi perioodil; samuti linnalised asulad, mis jäid kodanliku perioodi lõpuni linna- (resp. alevi-) õigusteta. Peatuksime alljärgnevalt kummagi põhirupi juures eraldi.

* *
*

Vanad linnad tekkisid enamikus keskaegsete sõjalis-administratiivsete ja kaubanduskeskustena, kindlustatud linnuste juurde. XIII saj. lõpuks oli põhiosa neist (Tallinn, Tartu, Narva, Pärnu, Viljandi, Rakvere, Paide, Haapsalu) juba omandanud linnaõigused; XVI saj. said vormiliselt linnadeks ka juba varem tekkinud Valga ja Kuressaare. Feodalismi perioodi linnad olid funktsionaalselt eelkõige kaubandus- ja käsitöökeskused, nende funktsionaalses palges ei esinenud suuri kvalitatiivseid erinevusi. Küll aga algas juba varakult nende kvantitatiivne diferentseerumine. Olenevalt sellest, mil määral Eesti ala linnad suutsid lülituda rahvusvahelisse kaubavahetusse, eristusid nende hulgast juba varakult suuremad keskused, mis säilitasid oma seisundi ka edasise arengu jooksul, vaatamata majandusliku ja poliitilise olukorra korduvale muutumisele. Kui mitte arvestada alles sotsialistliku industrialiseerimise tagajärjel esilekerkinud Kohtla-Järvet, siis näeme, et 5—6 Eesti suurima linna kaasaegne suurusjärjestus langeb täpselt kokku nende järjestusega XV—XVI sajandil. Seda asjaolu ei saa seletada ainult soodsate ning püsivate

asenditingimustega, vaid ka juba keskajal väljakujunenud linnadevaheliste suhete püsivusega. Ei saa seetõttu nõus olla näit. V Vorobjoviga, kes väidab, nagu aitaks linnade tekkeingimuste tundmine mõista ainult nende mikroasendi omapära,¹⁹ — ei, see aitab mõista isegi nende kaasaegset majanduslikku erikaalu.

XVIII sajandil rajati uute linnadena Võru ja Paldiski. Esimene neist asutati absolutistliku kesk võimu poolt maakonna administratiivse ja kaubandusliku tsentrumina ning arenes edasi analoogiliselt juba varem tekkinud sama tüüpi linnadega. Paldiski tekkis seoses sõjasadama ehitusega, mis jäi aga lõpule viimata.²⁰ Kodanliku Eesti linnade hulgas oli Paldiski rahvaarvult väikseimaks linnaks — omapäraseks erivormiks, mis ei ole täiel määral ühendatav ühegi geneetilise põhigrupiga.

Üleminekuga uude, kapitalistlikku formatsiooni algas vanade feodaalsete linnade ümbersünd, mis kulges erinevaid teid pidi ning tõi kaasa selle asulategrupi funktsionaalse diferentseerumise ka kvalitatiivses suhtes. XIX saj. kestel muutusid senised kaubandus- ja käsitöölinnad ühtlasi tööstuskeskusteks, raudteesõlmedeks, kuurortideks ja koolilinnadeks, kusjuures eri asulais avaldusid need või teised funktsioonid erineval määral.²¹

Vaadeldes vanade linnade spetsialiseerumist kodanliku perioodi lõppaastail, ilmneb aga, et eelnimetatud diferentseerumisest hoolimata säilitasid antud grupi linnad siiski ka väga palju ühiseid jooni. Kõige teravamalt eristusid teistest Tallinn ja Narva: Tallinn kui pealinn, Narva kui tööstuslinn.

Tallinn oli Eesti ainus suur kaubandus- ja tööstuslinn, ühtlasi riigi tähtsaim liiklussõlm, finants- ja administratiivkeskus.²² Enne Esimest maailmasõda Tallinnas tekkinud võimas masinaehitustööstus laostus sõjajärgseis tingimuses kiiresti. Kuid rasketööstuse languse halvavat mõju suutis teatud määral kompenseerida linna muutumine kodanliku riigi pealinnaks, mis tõi kaasa tema administratiivse mõjupiirkonna tunduva laienemise. Uued raud-

¹⁹ В. В. Воробьев, *op. cit.*, lk. 106.

²⁰ Kui 1765. a. riiklikus komisjonis arutati Paldiski sõjasadama küsimust, põhjendasid sadamaehituse katkestamise pooldajad oma seisukohta mitte ainult tööde kulukusega, vaid ka kahjuga, mis uue sadama rajamisest võiks tuleneda Tallinnale. Seda kinnitab järgmine väljavõte komisjoni otsusest: «...но если бы даже, не смотря на труд и долгое время, оказалась возможность построить этот порт и заселить это пустынное место, то без подрыва всем Эстляндским городам, выполнить это было бы не возможно Ревельская гавань имеет, в последнем отношении, значительное преимущество пред Балтийским портом: Ревель с-издавна ведет торговлю!» (П. Казакевич, О построении гаваней в Балтийском порте и в Ревеле. Записки Гидрографического департамента морского министерства, ч. IV, СПб., 1846, lk. 250.)

²¹ Eesti ala linnade funktsionaalset spetsialiseerumist, seisuga XX saj. algul, on autor lähemalt käsitlenud eri artiklis («Eesti ala linnade funktsionaalsed tüübid XX saj. alguses»).

²² Andmeid Tallinna jt. asulate rahvaarvust, funktsionaalsest struktuurist ja osatähtsusest Eesti majanduses vt. lisast.

teeliinid (Lelle—Pärnu 1928. a., Rapla—Virtsu 1931. a.) lülitasid pealinna majanduslikku orbiiti temaga varem nõrgalt seotud territooriumid Lääne- ja Lõuna-Eestis. Tallinna tööstus, mis kaotas suure osa revolutsioonieelseist rasketööstuse hiiglastest, täienes uute väiksemate kerge- ja toiduainetetööstuse ettevõtetega (näit. Kilgase trikoovabrik, kalevivabrik «Keila», kompvektivabrik «Kawe» jt.) Linna tööstuse vägagi mitmekülgnes struktuuris omandas enne revolutsiooni domineerinud masinaehituse asemel esikoha tekstiilitööstus (vt. tab. nr. 1)

Tabel 1

Tööstuse struktuur mõnedes Eesti linnades ja alevites 31. V 1937
(%-des, töötajate arvu alusel)

Linn (alev)	Elektrijaamad ja gaasivabrikud	Masinaehitus ja metallitööstus	Keemiatööstus	Ehitusmat. tööstus	Metsa- ja puidutööstus	Tselluloosi- ja pabertööstus	Tekstiilitööstus	Õmblus- ja galanteriitööstus	Nahatööstus	Toiduainetetööstus	Polügraafiatööstus
Tallinn (koos Nõmmega)	2,3	19,4	4,9	4,4	14,0	6,5	23,5	5,0	1,4	12,9	5,7
Narva	—	0,8	0,1	0,2	3,8	—	92,9	0,2	—	0,8	1,2
Tartu	0,8	25,7	2,8	4,2	18,0	0,4	8,6	11,0	6,8	9,8	11,9
Pärnu	2,8	14,1	3,6	1,9	32,1	0,4	26,6	2,9	4,0	9,4	2,2
Viljandi	—	7,8	0,2	1,6	20,0	0,4	43,7	1,4	7,2	13,5	4,2
Kunda	—	—	—	99,7	—	—	—	—	—	0,3	—
Kärdla	—	—	—	—	1,3	—	98,4	—	—	0,3	—
Sindi	—	—	—	—	—	—	99,0	—	—	1,0	—

Alus: 1937. a. majandusloenduse andmed, vihik I: Tööstus, Tallinn 1939, tab. 3.

Narva asus vanadest linnadest kõige varem industrialiseerumise teele (linna tööstuslik profiil kujunes põhijoontes välja juba XIX saj. 50-ndail aastail, mil asutati Kreenholmi Manufaktuur ja Linavabrik). Ühtlasi oli Narva vanade linnade hulgas ainus, kus tööstus omandas ülekaalukalt domineeriva seisundi. Linna tööstuse põhiosa moodustasid kolm suurt tekstiilivabrikut (vt. tab. nr. 1). Muude funktsioonide (kaubandus, transport) osatähtsus oli Narvas suhteliselt väiksem kui mujal. Narva eraldumist teistest samavanuselitest linnadest aitas suurendada asjaolu, et ta ei olnud maakonnakeskuseks.

Kõiki teisi vanu linnu (välja arvatud Paldiski) võis iseloomustada lühidalt kui maakonnalinnu — kohalikke administratiiv- ja majanduskeskusi. Rahvastiku tööalaselt struk-

tuurilt olid nad üsna mitmekülgsest arenenud segatüüpi linnad, kusjuures silma paistis mittetootlike tegevusalade (administratiiv-kultuuriliste funktsioonide) suur osatähtsus. Rahvastiku sotsiaalselt struktuurilt olid maakonnalinnad väikekodanluse tugevaimad kantsid, milledest proletariaadi osatähtsus oli suhteliselt väike.

Muidugi oli maakonnalinnadel ka mitmeid individuaalseid omapärasusi (ülikool Tartus, kuurordid Haapsalus ja Kuressaares, sadam ja kuurort Pärnus, raudteesõlm Valgas), kuid kodanlik-natsionalistliku režiimi päevil avaldus nende individualiseerivate joonte mõju üldiselt hoopis väiksemal määral kui tsaariajal.

Tartu kandis omapärasust ilmet ülikoolilinnana. 1925. a. ulatus üliõpilaste protsent linna elanikkonna hulgas 8,5-ni²³, kuid 1938. aastaks langes 5,3-le.²⁴ Nagu nendest arvudest nähtub, ei etendanud ülikool Tartu elus kaugeltki ainujuhtivat osa; linnalise elu aluseks olid siiski majanduslikud funktsioonid. Tartu oli ainsaks Eesti suuremaks linnaks, kus tööstus osutas kodanlik-natsionalistliku režiimi päevil silmapaistvat tõusutendentsi. Kõige enam töölisi oli rakendunud masinaehitus- ja metallitööstuses (vt. tab. nr. 1), mis valmistab põllutööriistu ja -masinaid ümbruse põllumajandusele jm. toodangut. Tartu oli veose- ja reisijatekäibelt teiseks raudteesõlmeks Eestis²⁵ ja Peipsil ning Emajõel toimuva siselaevanduse keskuseks. Asend siseveeteede ja raudteede sõlmpunktis oli aluseks puidutööstuse arengule, millele kuulus teine koht linna tööstuse struktuuris (vt. tab. nr. 1).

Omapärase alagrupi moodustasid maakonnalinnade hulgas Lääne-Eesti kuurortlinnad **Haapsalu** ja **Kuressaare**. Nende elanikkonna tööalast struktuuri iseloomustas mittetöötava grupi (sealhulgas eriti majaüürist jm. varandusest elavate isikute) ja majateenijate kõrge protsent. Silmapaistev oli neis ka administratiiv-kultuurilistel aladel tegutsejate arv, samal ajal kui tööstusliku ja kaubandusliku rahvastiku osatähtsus jäi teiste linnadega võrreldes madalaks. Madalaks jäi ka tööstustoodangu väärtus, arvestatuna ühe elaniku kohta. Suvitajate arv püsis mõlemas kuurordis enamasti allpool Esimese maailmasõja eelset taset, ulatudes maksimaalselt (1939. a.) 3667-ni Haapsalus ja 2082-ni Kuressaares.²⁶

XX saj. 30-ndatel aastatel kasvas kiiresti kuurordi osatähtsus ka **Pärnu** elus. Suvitajate arv hooajal tõusis 2136-lt 1933. a. 8124-ni 1939. a.²⁷ Pärnu muutus Eesti suurimaks kuurordiks ning peamiseks välissuvitajate koondumiskohaks.²⁸ Kuid eespool öel-

²³ E. Kant, Üliõpilaste levimine Tartus, «Üliõpilasleht», 1925, nr. 13, lk. 277.

²⁴ «Eesti Statistika», 1939, lk. 391, 398.

²⁵ Sealsamas, 1937, lk. 470.

²⁶ Eesti entsüklopeedia, täiendkõide, Tartu 1940, vg. 272.

²⁷ «Eesti Statistika», 1938, lk. 255; Eesti entsüklopeedia, täiendk., vg. 272.

²⁸ 1937. a. langes Pärnu arvele 56,1% välissuvitajate arvust, sealhulgas 63,6% Eestis suvitanud rootslaste arvust. («Eesti Statistika», 1938, lk. 258.)

dule vaatamata ei omandanud Pärnu elanikkonna tööalane struktuur tüüpilistele kuurortlinnadele omaseid jooni. Tööstuse ja kaubanduse osatähtsus jäi siin märksa kõrgemaks kui näit. Haapsalus ja Kuressaares, mistõttu Pärnu sarnanes rahvastiku struktuurilt enam Viljandiga jt. sisemaiste maakonnakeskustega kui eelnimetatud kuurortlinnakestega.

Pärnu oli Tallinna järel Eesti teiseks tähtsamaks sadamaks, mille kaudu toimus eeskätt metsamaterjali eksport. Käesoleva sajandi esimesel aastakümnel oli Pärnu olnud ka ülevenemaalises ulatuses väljapaistvaks tööstuskeskuseks, kuid pärast «Waldhofi» tselluloosivabriku hävingut Esimeses maailmasõjas jäi linna tööstus varem saavutatud tasemest kaugemale maha. 1936. a. ei töötanud Pärnu suurtööstuses pooltki varem ainuüksi «Waldhofis» töötanute arvust. Ligi $\frac{3}{5}$ tööstusest moodustasid puidu- ja tekstiilitööstus (vt. tab. nr. 1) mis töötlesid Edela-Eesti metsa ja lina.

Valgat nimetas E. Kant Eesti «ilmekamaks liiklemislinnaks».²⁹ Valga elanikkonna tööalases struktuuris oli transpordi osatähtsus tõepoolest kõrgem kui teistes maakonnalinnades, kuigi mitte nii kõrge, et linn oleks väärinud E. Kant'i poolt antud nimetust. Pärast Baltimaade lõhestamist poliitiliste ja tollipiiridega, millest Eesti-Läti piir läbis Valga linna, vähenes Valga liiklussõlme tähtsus ja koos sellega transpordi osatähtsus linna funktsioonides. Valga lähenes seetõttu majanduslikult spetsialiseerumisel teistele maakonnalinnadele.

Mis puutub ülejäänud maakonnalinnadesse, siis olid need esijoones kohalikeks haldus- ja kaubanduskeskusteks. Tüüpilised olid selles suhtes **Rakvere** ja **Võru**, kus eriti silma paistis kaubanduslike ja administratiiv-kultuuriliste funktsioonide suur osatähtsus. Tööstus arenes neis linnades aeglaselt. Tööstuse osatähtsus oli mõnevõrra suurem **Viljandis**. Tööstuse struktuurilt (tekstiili- ja puidutööstuse domineerimine) sarnanes Viljandi Pärnuga (vt. tab. nr. 1) Linna tööliste arvust moodustasid üle noole tekstiilitöölised, kes olid valdavas enamikus rakendunud linna suurimas ettevõttes — enam kui 300 töölisega linavabrikus. Teistest tööstusettevõttest oli silmapaistvam tuletikuvabrik.³⁰

XX saj. 20-ndail aastail oli Eesti oludes küllaltki silmapaistvaks tööstuskeskuseks ajutiselt ka **Paide**, kuid pärast tuletikuvabriku (1926. a. 144 töölisega)³¹ sulgemist Rootsi tikustrusti poolt (1928. a.) kaotas ta peaaegu igasuguse tööstusliku tähtsuse.

Paldiski jäi kodanliku Eesti päevil väikeseks sadama-asulaks, mis ei avaldanud mingeid majandusliku arengu tendentse. Suur osa elanikkonnast tegeles meretranspordi ja kalapüügi alal. Uue joonena linnakese elus märgib E. Kant pensionäride juurdevoolu, mis oli tingitud korteriüüride odavusest.³²

²⁹ Eesti V Valgamaa, Tartu 1932, lk. 536; E. Kant, Bevölkerung und Lebensraum Estlands, lk. 261.

³⁰ 1937. a. majandusloenduse andmed, vihk I: Tööstus. Tallinn 1939, tab. 3.

³¹ «Eesti Statistika» 1926, nr. 5, lk. 18—19.

³² E. Kant, Bevölkerung und Lebensraum Estlands, lk. 205.

Elanike arvult olid kirjeldatud vanad linnad (välja arvatud Paldiski) kodanlikus Eestis õieti ainsaiks asulaiks, mis väärised linna nimetust. Elanike arvu alusel võis kahe geneetilise põhi-
grupi vahele tõmmata küllaltki terava piiri: kodanliku perioodi lõpul oli kõigis vanades linnades (välja arvatud Paide ja Paldiski) vähemalt 4000 elanikku, kuna ülejäänud linnalistest asulatest ületas ainult Kohtla-Järve elanike arv 4000 piiri.³³ Kuid viimati nimetatud asula väline vorm (hoonestus jne.) jäi maha majandusliku sisu kiirest paisumisest ega vastanud asula rahvarvule. Ka juriidiliselt ei olnud Kohtla-Järve linn.

Olles tekkinud perioodil, mil territoriaalsed erinevused Eesti ala majanduslikus arengus olid alles nõrgalt välja kujunenud, ning teenindades eelkõige valitsemise ja kauplemise huve, paigutasid vanad linnad enam-vähem ühtlase võrguna üle kogu maa.

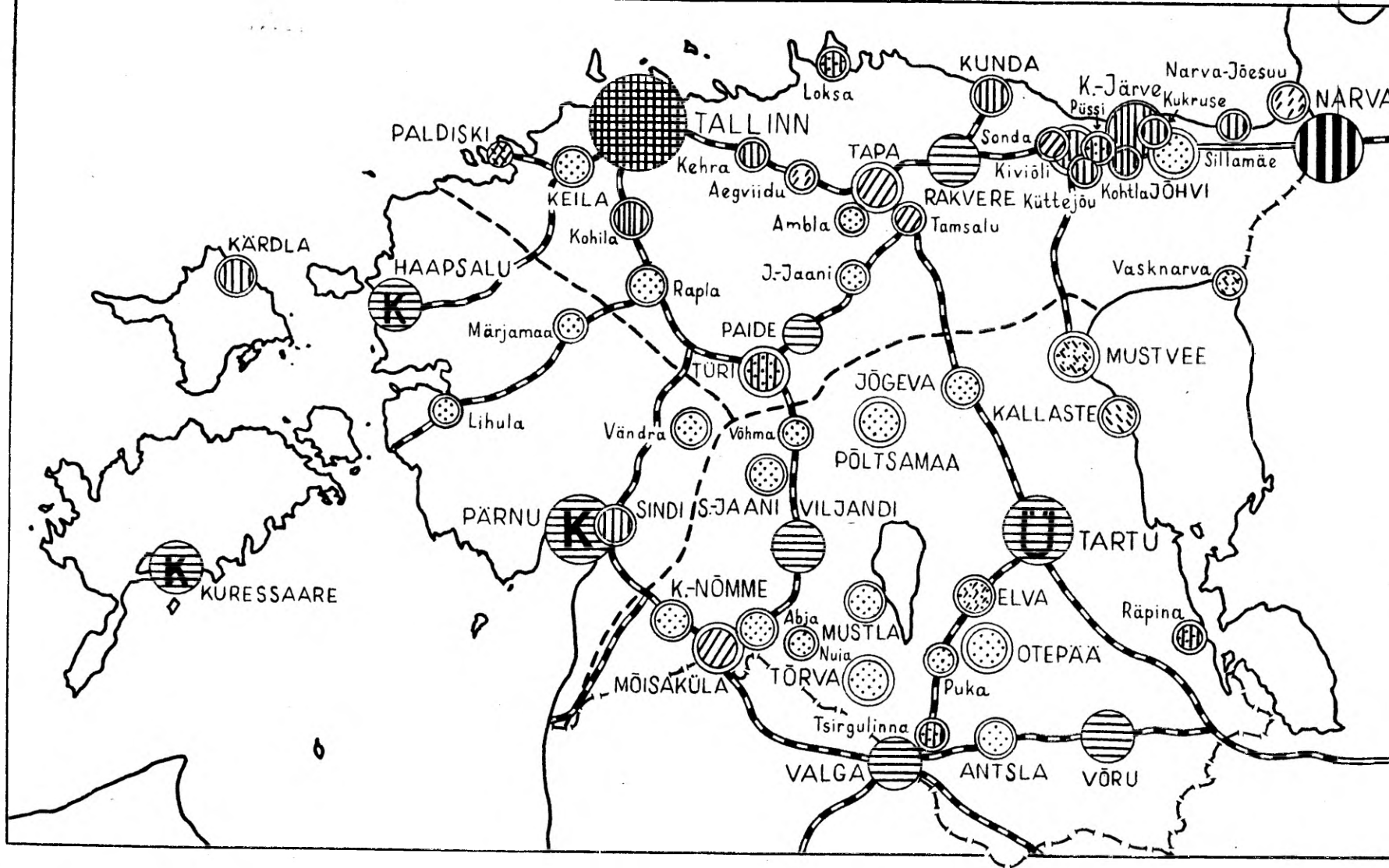
* *
* *

Teise suure geneetilise põhigrupi moodustasid kodanliku Eesti linnaliste asulate hulgas uued linnad ja alevikud, mille spontaanne kasv algas seoses kapitalismi arengu hoogustumisega alates XIX sajandist, eriti selle teisest poolest. Sõltuvalt teestiku konfiguratsioonist tekkisid mõned neist keskajal eksisteerinud alevike lähedusse (Otepää, Keila, endise Helme lähedal Tõrva, Tarvastu lähedal Mustla, Laiuse lähedal Jõgeva), kuid kujutasid endast, välja arvatud paar erandjuhtu (Põltsamaa, Lihula), täiesti uusi asulaid. Põltsamaa ja Lihula tekkisid alevikkudena juba keskajal, seetõttu tuleks neid tekkeajast lähtudes lugeda vanade linnade gruppi. Kuid nad ei omandanud koos viimastega linnaõigusi (Põltsamaa sai linnaks alles 1926. a., Lihula on praegugi alev) ega muutunud ka maakonnakeskusteks. Elanike arvu ja funktsionaalse struktuuri järgi (põllumajanduse kõrgem, kaubanduslike ja kultuuriliste funktsioonide madalam osatähtsus võrreldes vanade linnadega), sarnanesid nad kapitalismi perioodi lõpul täielikult uute, alates XIX sajandist tekkinud kaubandus- ja käsitöökeskustega.

Tsaariajal jäid uued linnalised asulad reeglina ilma omavalitsuseta. Aastail 1917—1926 eraldati üle 20 suurema asula valdadest ning muudeti iseseisvaiks administratiivseiks ühikuiks — aleviteks. 1926. a. anti esmakordselt viiele alevile (Nõmme, Põltsamaa, Tapa, Tõrva, Türi) linnaõigused, 1938. a. linnareformiga kaotati aga alevid iseseisvate administratiivühikutena hoopis ning muudeti kõik (välja arvatud Võõpsu, mille omavalitsus likvideeriti) linnadeks.

Alevite ümbernimetamine linnadeks jäi kodanliku Eesti tingi-

³³ A. Marksoo hinnangu kohaselt elas Kohtla-Järvel kodanliku perioodi lõpul u. 5000 inimest. (A. Marksoo, Kohtla-Järve, Tallinn 1958, lk.5.)

RAKVERE Linnad
Puka Alevikud

----- Tabelis nr.2 märgitud majandusrajoonide piirid

Joon. 1. Linnaliste asulatüüpide levik kodanlikus Eestis.

mustes formaaljuriidiliseks aktiks, mis olulisel määral ei mõjutanud ega kajastanud nende majanduslikku arengut. 1938. a. linnaseadus oli üheks lüliks 1934. a. kehtestatud fašistliku diktaatori seadusandlikul vormistamisel. Tema peaülesandeks oli «kõvendada linnaomavalitsuse organite positsiooni ja teovõimet»,³⁴ s. t. laiendada linnapeade võimupiire, muutes neid omamoodi diktaatoreiks kohalikus mastaabis. Koos sellega suurendati linnade arvu ja seega ühtlasi kodanliku riigi näilist võimsust ja prestiiži.

Paljudki linnalised asulad ei saanud kodanlikult valitsuselt ei linna- ega aleviõigusi ning eksisteerisid edasi omavalitsuseta alevikkudena. Samal ajal kui 1938. a. reformiga anti linna nimetus vähem kui 1000 elanikuga kaubandus- ja käsitööasulaile (Keila, Mustla), jäeti mitmetuhandelise elanikkonnaga proletaarsed keskused põlevkivibasseinis (Kohtla-Järve, Kiviõli) valdade koosseisu. Alevikkudeks jäid ka paljud juba XIX saj. lõpul — XX saj. algul tekkinud kaubandus- ja tööstusasulad, millede hulgast suuremad (Rapla, Kohila, Abja-Paluoja, Väandra) võrdsid elanike arvult (u. 1000 in.) kõige väiksemate linnadega. Pärast Suurt Isamaasõda muudeti niisugused asulad (väheste eranditega) aleviteks ja linnadeks või liideti suuremate linnade koosseisu.³⁵

Kodanliku valitsuse väära administratiivse praktika tagajärjel leidub Eesti NSV-s siiani mitmeid väga väikesi linnu, mis elanike arvult jäävad kaugemale maha enamiku teiste liiduvabariikide linnadest. Kuna nõukogude võimu ajal on uute linnade moodustamisele lähenetud hoopis rangema mõõdupuuga, jäävad mitmed 1938. a. reformiga loodud väikelinnad elanike arvult maha ka vabariigis endas sõjajärgsel perioodil kujundatud suurematest alevitest. Eesti NSV linnaliste asulate jagunemine linnadeks ja aleviteks oleneb seega suurel määral sellest, kas asula on saanud omavalitsuse kodanlikult või nõukogude võimult. On ilmne, et niisugune olukord vajab administratiivset reguleerimist. Eesti NSV Ülemnõukogu neljanda koosseisu VIII istungjärgul tõstatati seetõttu õigustatult küsimus vabariigi asulate klassifikatsiooni korrastamisest ning linnade ja alevite minimaalse rahvaarvu kindlaksmääramisest.³⁶

Uute linnade ja alevike funktsionaalne struktuur oli, vanade linnadega võrreldes, enamasti ühekülgsem ning administratiivkultuuriliste funktsioonide osatähtsus nende elus väiksem. Juba tekkemomendist alates oli kirjeldatav asulategrupp funktsionaal-

³⁴ E. Dolf, Uuest linnaseadusest. «Eesti Linnad», 1938/39, nr. 1/2, lk. 9.

³⁵ Joonisele nr. 1 on kantud asulad, mida kodanliku perioodi lõppaastail võis elanike arvu (vähemalt 500 in.) ja funktsionaalse iseloomu alusel pidada selleaegseis tingimustes linna tüüpi asulaiks. Nagu jooniselt näha, kuulus ligi pool neist ametlikult maa-asulate hulka. Praegu on joonisel nr. 1 kujutatud asulatest jäänud maa-asulateks ainult Puka, Sonda, Tsirgulinna ja Vasknarva.

³⁶ Vt. «Rahva Hää!», 15. I 1959.

selt diferentseerunud. Kapitalistliku tööstuse areng sünnitas järjest uusi töölisasulaid, mille eelkäijaid oli üksikjuhtudel loonud juba manufaktuur. Talupoegkonna sotsiaalne diferentseerumine ja põllumajanduse kaubalisuse kasv olid aluseks rohkearvuliste väikeste kaubandus- ja käsitöökeskuste väljakristalliseerumisele põllumajanduslikust keskkonnast. Raudteede ehitamine kiirendas nii nende kui teiste asulate tekkeprotsessi ning lõi eeldused uute asulatüüpide — liiklasasulate ja kuurortasulate kasvuks.

Vanimad suured tööstusasulad kujunesid XIX saj. teisel veerandil rajatud Kärkla ja Sindi kalevivabrikute juurde. XIX saj. lõpul ja XX saj. algul lisandusid neile asulad Kunda ja Aseri tsemenditehase, Türi ja Kohila paberivabriku juures. Uued tööstuseitevõtted asutati enamasti soodsa liiklasasendiga paikadesse, kus mõnel juhul olid juba varem kasvama hakanud väikesed kaubanduslikud asulad.³⁷ Kodanlik-natsionalistliku režiimi perioodil toimus vanade tööstusasulate arengus tagasilangus, kuid see-eest tekkis rida uusi tööstusasulaid, peamiselt põlevkivibasseinid (Kohtla-Järve, Kiviõli jt.).

Tööstusasulate elanikkonna struktuuri iseloomustas, mõistagi, vabrikutöölise ülekaalukas domineerimine. 1934. a. rahvaloenduse andmetel hõlmas tööstusega seotud rahvastik tööstusasulais üle 50% elanike üldarvust. Kuid samade andmete järgi pidi tööstusrahvastik moodustama enam kui poole elanikkonnast ka näiteks Võõpsus, kus 1936. a. majandusloendusel registreeriti ainult 7 tööstustöölist³⁸ ning suurem osa elanikkonnast tegeles juhusliku ehitus- ja käsitööga. Sellest nähtub, et 1934. a. rahvaloenduse andmetesse tuleb suhtuda küllaltki suure ettevaatusega — igatahes ei saa neid pidada küllaldaseks aluseks tööstusasulate eraldamisel. Tegelikku olukorda iseloomustab paremini 1937 a. majandusloendus, mille andmete alusel tööstusasulad eralduvad selgesti niihästi tööstustöölise osatähtsusest elanikkonnas (üle 20%) kui tööstuse kogutoodangult ühe elaniku kohta (üle 700 kr.). Tööstusasulaile iseloomulikuks tunnuseks oli kaubanduslike ja kultuuriliste funktsioonide nõrk areng: vastavate rahvastikugruppide osatähtsus ei tõusnud 1934. a. isegi 5%-ni. Teatud erandi moodustas selles suhtes Kärkla, mis Hiiumaa suurima majandusliku ning kultuurilise keskusena oli teistest tööstusasulatest mitmekülsemate funktsioonidega.

Üleminekuastet puhttööstusasulate ja kaubandus-käsitööasulate vahel kujutas endast Türi. Asula kujunemisel etendas kahtlemata tähtsamat osa paberivabrik. Edaspidi jäi tööliste arv selles enam-vähem samale tasemele

³⁷ Nii algas Kunda areng kaubandusliku asulana sadama läheduses, mis ehitati XIX saj. esimestel aastatel (luba sadama ehituseks anti 1805. a., 1812. a. avati tollipunkt) metsamaterjali väljaveoks (Kunda. «Inland», 1839, Nr. 50, lk. 790—792). Ka Türil oli juba enne raudtee ja vabriku ehitamist kujunemas väike kohalik keskus kiriku juures, kus 1890. a. paiku oli kokku u. 12 eluhoonet (A. Viirmaa, Ulevaade Türi linna ajaloost ja praegusest majapidamisest. «Eesti Linnad», 1939/40, nr. 4, lk. 50).

³⁸ 1937. a. majandusloenduse andmed, vihik I, lk. 10.

(1913. a. — 290 töölist³⁹ 1937. a. — 283 töölist⁴⁰), kuid asula kasvas üsna kiiresti kaubandus- ja liikluskusena, nagu see kajastub ka rahvastiku struktuuris. Ka Rāpina tekkis tööstusasulana, XVIII saj. asutatud paberimanufaktuuri juures. Tööliste arv Rāpina paberivabrikus püsis kodanliku perioodi lõpuni juba XIX saj. saavutatud tasemel (100 in. ümber). Kui aleviku kasv siiski jätkus, siis mitte tööstuse arengu tõttu, vaid tänu asendile kihelkonna keskses teedesõlmes, kuhu voolas juurde käsitöölisi, põllutöölisi, kaupmehi jm. rahvastikku. 1929.—1934. a. kriisiperioodil seisis paberivabrik täielikult ning Rāpina ei erinenud rahvastiku tööalaselt struktuurilt (L. III 1934. a. loendusandmeid) millegagi tüüpilistest käsi- ja põllutööliste asulaist.

Mõnedki äsja kirjeldatud asulatüübi esindajad (Sindi, Kärkla, Kunda, Türi) omandasid kodanliku diktatuuri lõppaastail linna nimetuse, kuid seepärast ei saa neid siiski veel nimetada tööstuslinnadeks nagu Narvat. Narvast kui tööstuslinnast eraldas neid mitte ainult väiksem elanike arv, vaid ka erinevused rahvastiku tööalases struktuuris — nimelt kaubanduslike ja administratiiv-kultuuriliste funktsioonide märgatavalt madalam osatähtsus.

Kaubandus ja käsitööasulad moodustasid arvu- lise enamiku uutest linnadest ja alevitest. Nad kujunesid algul peamiselt kirikute, hiljem raudteejaamade juurde. Kuigi üksikud kaubandus-käsitööalevid tekkisid juba XIX saj. algul (Jõhvi), langeb nende kiirem kasv siiski alles XIX saj. lõppu ja XX saj. algusse. Talurahva jätkuv diferentseerumine lõi soodsad tingimused kaubandus-käsitööasulate arenguks ka kodanlik-natsionalistliku režiimi perioodil, mil nad kuulusid kõige kiiremini kasvavate linnaliste asulate hulka Eestis.⁴¹

Millega tegeles enamik kaubandus- ja käsitööasulate elanikest, seda iseloomustab hästi väljavõte J. Kärneri poolt Elva kohta antud kirjeldusest: «Nad elatuvad peamiselt oma maja juurde kuuluvast aia- ning põllulapist ja ühtlasi mingist käsitööst (puusepad, rätsepad, kingsepad, pottsepad, maalrid, sadulsepad jt.) või aga tavalisest päevatööst, kui selle järele on tarvidust ja nõudmist. Suur osa neist peab ka lehma ja siga, teatud arv koguni hobust, kellega haritakse oma ja naabrite «põldu» ja käiakse «teenimas» (vedudes, «sõidus» jne.) Oma maja ja maalapp juurvilja- ning viljapuuaiaga, lisaks mõni loom ja oma töäjõud — see on, mis elatab suurt osa Elva, nagu teistegi meie alevite kodanikke ühes perekondadega.»⁴²

Kuivõrd kaubandus- ja käsitööasulates oli paljude elanike tööala üsna vahelduv ning täpsemalt raskesti määratletav (suvel põllutöö, talvel käsitöö, lisaks sissetulekud oma majapidamisest jne.), ei ole kodanliku statistika andmed elanikkonna tööalastest struktuurist kuigi usaldusväärseks aluseks nende asulate

³⁹ Обзор Эстляндской губернии за 1913 г., Ревель, 1914, ведомость № 6.

⁴⁰ 1937. a. majandusloenduse andmed, vihik I, lk. 18—19.

⁴¹ Vt. T. Rea, Linnade rahvaarvu muutumisest kodanlikus Eestis. Eesti Geograafia Seltsi aastaraamat 1958, Tallinn 1959, lk. 234 ja joon. lk-1 232.

⁴² J. Kärner, Elva. Ajalooline, maadeteaduslik ja tulunduslik kirjeldus, 1931, lk. 48—49.

klassifitseerimisele. Kuid, loobudes täpselt piiritletud tüüpide eraldamisest, võib teatud erinevusi siiski esile tõsta.

Rida Lõuna-Eesti asulaid (*Mustla, Otepää, Tõrva* jt.) kujunes eeskätt põllu- ja käsitöölise koondumiskohtadeks. 25—45% nende asulate rahvastikust elatus põllumajandusest, eelkõige hooajalisest tööst ümbruse kulaklikes majapidamistes. Rohkesti elas niisugustes asulates ka käsitöölisi, kaubanduse areng jäi aga enamasti suhteliselt tagasihoidlikuks (kaubandusega seotud rahvastiku % enamasti alla 10).

Teist kaubandus-käsitööasulate gruppi iseloomustas kaubanduse silmapaistvam osa (kaubandusliku rahvastiku osatähtsus 12—20%) Eriti kõrge oli see *Võhmas, Jõgeval* jt. raudteeäärseis asulais, mis asetsesid ühtlasi intensiivse põllumajandusega piirkondades. Asendi eeliste soodustusel kujunesid nad tähelepandavaiks hulgikaubanduse keskusteks. Põllumajandusliku rahvastiku osatähtsus oli niisugustes «ärialevites» enamasti madalam, eriti Põhja-Eestis. Lõuna-Eestis leidis üksikuid raudteeäärseid asulaid, kus oli üheaegselt kõrge nii kaubandusliku kui põllumajandusliku rahvastiku protsent (*Abja-Paluoja, Puka*).

Kokkuostetavate põllumajandussaaduste töötlemiseks loodi kaubanduskeskustesse ka mitmeid tööstusettevõtteid. Suurimaid nende hulgas oli 1928. a. asutatud Võhma eksporttapamaja. Tänu viimasele muutus Võhma funktsionaalselt iseloomult ligikaudu samasuguseks vaheastmeks kaubandus-käsitöö- ja tööstusasulate vahel nagu Türi (vrd. tööstusliku rahvastiku osatähtsust mõlemas asulas), kuid nende kahe asula funktsionaalse arengu tee (genes) oli täiesti vastandlik.

Põhja-Eesti kaubandus-käsitöökeskused *Jõhvi* ja *Keila* sarnanesid rahvastiku struktuurilt kõige enam maakonnalinnadega: neid iseloomustas kaubandusliku ja ühiskondliku tegevuse üheaegselt kõrge erikaal, kusjuures põllumajanduse osatähtsus oli väike. Kuna Rakvere suutis oma asendi tõttu Virumaa läänepiiril olla majanduslikuks keskuseks ainult maakonna lääneosale, olid Jõhvil olemas objektiivsed eeldused maakonnalinna funktsioonide täitmiseks Virumaa keskosa suhtes. 1920. a., kui loodi lühikest aega eksisteerinud Alutaguse maakond, kaalutigi mõtet muuta Jõhvi selle maakonna keskuseks. Keila rahvastiku struktuurile avaldas suurt mõju lähedus Tallinnale, mille eeslinnaks ta hakkas muutuma.

Omapärase asularühma moodustasid Peipsi-äärsed asulad (*Mustvee, Kallaste* jt.), mille elanikkonna tegevusalade hulgas oli tähtsal kohal kalapüük. Kallaste jäigi, vaatamata linna nimetuse saamisele 1938. a., sisuliselt kalurikülaks, mille elanikele andsid kalapüügi kõrval sissetulekut ka põlluharimine ja suuremais linnades ehitustöödel käimine. Majanduslikult enam arenenud oli teine Peipsi-äärne linn — Mustvee, kuid natsionalistliku kodanluse võimuperioodil, mil kaubanduslikud suhted Peipsi vastaskaldaga katkesid, langes ka Mustvee rahvaarv ning majanduslik tähtsus.

Kõik uued linnad ja alevikud olid suuremal või vähemal määral liikluskeskusteks ning mõneski juba varem nimetatud asulas (näit. Jõgeval, Türis jm.) etendas transport elanikkonna

tegevusalade hulgas küllaltki olulist osa. Erilisse liiklusa su-
late tüüpi eraldame väikese arvu asulaid, mis kujunesid raudtee-
sõlmedesse ning mille elanikkonna põhiosa moodustasid raudtee-
lased ja raudteetöökodade töölised. Elanikkonna struktuuri alu-
sel kuulusid siia 1934. a. *Tapa, Tamsalu, Sonda* ja *Mõisaküla*.
Viimases oli transpordiga seotud rahvastiku osatähtsus küll suh-
teliselt madalam ning tööstusliku rahvastiku osatähtsus kõrgem,
mistõttu teda võiks lugeda ka tööstusasulate hulka, kuid põhi-
osa tööstusest moodustasid raudteetöökodad. Kaubanduse osa-
tähtsus oli tüüpilistes liiklusasulates suhteliselt väike (kauban-
dusliku rahvastiku protsent alla 10)⁴³ küll aga kerkis neisse
peale raudtee-ettevõtete teisi vabrikuid (linavabrik *Mõisakülas*,
lubjatehased *Tamsalus*, lauavabrik *Sondas*), mis lähendas neid
tööstusasulaile. Erandiks oli selles suhtes suurim liiklusa-
sula — *Tapa*, mis oli küll väljapaistev kaubanduskeskusena, kuid kuhu
suuremaid tööstusettevõtteid ei tekkinud.

Liiklusasulate intensiivsem kasv algas suhteliselt hilja, alles
käsne sajandi algul. Kodanlik-natsionalistliku režiimi ajal
jätkus sisemaiste liiklussõlmede kasv üsna kiires tempos, piiri-
lähedased liiklussõlmed olid aga määratud seisakule või taand-
arengule.⁴⁴

Kuurortasulad kujunesid mitmesugustest erineva
majandusliku profiiliga algetest (kalurikülad, raudteejaama-asu-
lad jt.) Uued funktsioonid omandasid nad tänu ühelt poolt loo-
duslikele eeldustele, teiselt poolt — soodsatele ühendustingimus-
tele suuremate linnadega. Suuremad suvitusasulad kujunesid
pärast raudteeliikluse avamist, mis võimaldas Narva-Jõesuul
hakata teenindama Peterburi, Aegviidul — Tallinna suvitajaid.
Suvitusasulana algas pärast Balti raudtee valmimist ka Nõmme
areng, kuid Esimese maailmasõja eelseil ja sõjaaegseil aastail,
mil Tallinna rahvaarv järsult tõusis, kujunes Nõmmest Tallinna
korterieeslinn.

Suurimaks kuurortaleviks Eestis oli *Narva-Jõesuu*. Haripunkti oma arengus
saavutas ta aastail enne Esimest maailmasõda, mil suvitajate arv tõusis
12 000—13 000-le hooajal.⁴⁵ Samal ajal oli Narva-Jõesuu ühtlasi puudutõös-
tuse keskuseks: 1913/14. a. töötas siinsetes saeveskites ja vineerivabrikus
245 töölise.⁴⁶ Kodanlik-natsionalistliku diktatuuri päevil langes Narva-Jõesuu

⁴³ Transpordi osa linnade funktsioonina ja linnu kujundava tegurina tuleb
hinnata kahest seisukohast: 1) kuivõrd ta vahetult annab tööd teatud osale
asula elanikkonnast ja 2) kuivõrd ta soodustab teiste majandusharude (töös-
tus, kaubandus) arengut. Esimeses suhtes tõuseb transport harva teiste töö-
harude hulgas esikohale ja seda eeskätt raudteesõlmedes, mida transiidina
läbivad küll suured veostevoolud, kuid mille omakäive on sageli väike ja
tagamaa piiratud. Hoopis tähtsam on transpordi osa teises suhtes, kuid see ei
peegeldu enam transpordiga seotud rahvaarvu protsendis.

⁴⁴ Vt. T. Rea, op. cit., lk. 234 ja joon. lk-l 232.

⁴⁵ A. Soom, *Narva-Jõesuu suvituskoha tekkimine ja arenemine kuni
1899. a. «Linnad ja Alevid», 1935/36, lk. 124.*

⁴⁶ *Фабрично-заводские предприятия Российской Империи. Изд. Д. П. Кандауров и сын, ред. Ф. А. Шобер, изд. 2-е, Петроград, 1914.*

tähtsus nii kuurort- kui tööstuskeskuseks. Suvitajate maksimaalne arv hooajal ulatus 1939. a. 8055-ni;⁴⁷ tööstus lõpetas hoopis tegevuse — 1936/37. a. ei loendatud siin enam ühtki tööstusettevõtet.

Tartu-Valga raudtee tekitas möödunud sajandi lõpul uue asula *Elva*, mis kasvas kohaliku majanduskeskuseks ja Tartu kodanluse suvituskohana. Majanduslikult iseloomult sarnanes Elva Jõgevaga, Antslaga jt. raudteejaama-asulatega (vt. lk. 31), kuid seejuures kandis ta spetsiifilist ilmet suvituskohana. Suvitajate arv hooajal tõusis 30-ndate aastate lõpul üle 2000 (1939. a. — 2020 in.).⁴⁸ Suvitajateks olid eeskätt tartlased, kes moodustasid u. 3/4 registreeritud suvitajate arvust,⁴⁹ arvestamata lühiajalisi külastajaid.

Kapitalismi perioodil tekkinud linnaliste asulate paiknemises avaldus juba üsna selgepiiriline lokaliseerimine vastavalt Eesti alal väljakujunevale territoriaalsele tööjaotuse süsteemile (vt. joon. nr. 1) Valdav osa tööstusasulaist kuhjus Põhja-Eestisse; samas piirkonnas asus ka enamik liiklus- ja kuurortasulaid. Kaubanduskäsitööstus- ja kohalikud turukeskused jaotusid muidugi suhteliselt ühtlasemalt üle kogu maa. Kõige tihedamalt leidsid neid siiski Lõuna-Eesti keskiirkondades, kus palgatöölise kasutamine põllumajanduses oli kõige laialdasem ning seetõttu esines rohkesti põllu- ja käsitöölise asulaid. Kõige hõredamalt esines kaubanduskäsitööstus- ja kuurortasulaid Lääne-Eestis, kus kapitalismi arengutase põllumajanduses oli madal.

Vaadeldes linnaliste asulate koosseisu Eesti üksikutes osades (tabel nr. 2), näeme, et see peegeldas hästi Eesti majandusgeograafilise liigestuse põhijooni: Põhja-Eesti paistis välja kõige mitmekülgsema rajoonina, kus suhteliselt suur oli tööstusasulate

Tabel 2

Linnaliste asulatüüpide levik kodanlikus Eestis

Rajoon *	Vanad (Oktoobri-revolutsiooni-eesel) linnad		Pärast 1920. a. linnaõiguse omandanud linnad ja suuremad alevikud					Kokku
	Asulate arv	Sealhulgas tööstuslinnad	Tööstusasulad	Kaubandus-, käsitöö- ja kaluriasulad	Liiklusasulad	Kuurortasulad	Mitmes. üleminekutüübid	
Põhja-Eesti	5	1	9	6	3	2	3	28
Kesk- ja Lõuna-Eesti	4	—	—	14	1	—	3	22
Lääne-Eesti	3	—	2	3	—	—	—	8

* Rajoonide territoriaalset ulatust vt. jooniselt 1.

⁴⁷ Eesti entsüklopeedia, täiendk., vg. 272.

⁴⁸ Sealsamas, vg. 376.

⁴⁹ «Eesti Statistika», 1938, lk. 256.

osatahtsus; põllumajanduslikus suhtes kõige enam arenenud Kesk- ja Lõuna-Eesti iseloomustas väikeste kaubandus- ja käsitöökeskuste (mis tihti olid ka põllutööliste elupaikadeks) suur arv; majanduslikult kõige mahajäänumas Lääne-Eestis säilis linnaliste asulate üldise vähesuse foonil kõige kõrgemana vanade, kapitalismieelse tekkega keskuste erikaal.

* *
*

Nõukogude võimu ajal on Eesti NSV linnade sotsiaalses iseloomus ja funktsionaalses spetsialiseerumises toimunud kardinaalsed muudatused. Et aga pidev sotsialistlik ülesehitustöö on vabariigis kestnud ainult 15 aastat, avaldub kapitalismilt päritud baasi mõju siinsete linnade elus siiski veel suhteliselt suuremal määral kui enamikus teistes NSV Liidu osades. See tõttu omab eespool esitatud kodanliku Eesti linnade geneetiline klassifikatsioon teatavat tähtsust ka kaasaegsete linnaliste asulate klassifitseerimisel.

Sotsialistlike linnatüüpide kujunemine ja areng Eesti NSV-s on omaette probleem, mille lahendamine jääb väljapoole käesoleva artikli raame. Alljärgnevalt olgu ainult lühidalt viidatud, millistes põhisuundades on toimunud nõukogude võimu ajal kodanlikus Eestis väljakujunenud geneetiliste linnatüüpide edasine areng.

Eesti linnade sõjajärgse arengu peasuunaks on kahtlemata olnud nende tööstuslik kasv. Vabariigi sotsialistlik industrialiseerimine on kõige tugevamini muutnud endist linnade süsteemi, luues uue asulatüübi nõukogude võimu ajal tekkinud tööstuslinnade ja alevite näol.

Kodanlikus Eestis leidis Tallinna kui pealinna kõrval õieti üksainus suur tööstuslinn — Narva. Suures Isamaasõjas hävis seegi peaaegu täielikult. Kaasajaks on iidse Narva varemetest kerkinud noor nõukogulik tööstuslinn, mis rahvaarvult on juba möödunud kodanlik-natsionalistliku režiimi aegse Narva tasemest. Varem peaaegu puhtakujuliselt tekstiilitööstuse linn on muutumas ühtlasi rasketööstuse (energeetika, masinaehituse ja ehitusmaterjalide tööstuse) keskuseks.

Juba kodanlikul perioodil tekkis üksikuid küllaltki rahvarohkeid töölisalevikke (Kohtla-Järve, Kiviõli) põlevkivibasseinis. Nõukogude võimu ajal kasvas elanike arv neis mitmekordseks ning nad muutusid heakorrastatud tööstuslinnadeks. Täiesti uute asulatena rajati Ahtme linn ja Sompaa alev. Uueks tööstuskeskuseks tuleb pidada ka sõjapäevil suurelt osalt mahapõlenud Jõhvit, mis taastus ning ületas mitmekordselt sõjaeelsed mõõtmed juba täiesti uuel majanduslikul baasil — kui kaevurite ja ehitajate

linn ning rajooni administratiivne tsentrum.⁵⁰ Uute tööstusasulate teke ja vanade kasv leidis nõukogude võimu ajal aset ka väljaspool Kirde-Eestit, kuid mujal ei ole see protsess viinud alevite mõõtmeid ületavate tööstuslinnade kujunemiseni.

Sotsialistliku rahvamajanduse ja kultuuri plaanipärase juhtimise vajadus on märgatavalt tõstnud Tallinna kui pealinna tähtsust vabariigi elus. Tallinn on muutunud mitmekülgseks arenenud tööstuslike, kaubanduslik-jaotuslike, administratiiv-poliitiliste ja kultuuriliste funktsioonidega linnaks. Kuid seejuures ei ilmne Tallinna hüpertroofset arengut teiste linnade arvel. Pealinna osatähtsus vabariigi linnarahvastiku üldarvus ei ole kodanliku ajaga võrreldes tõusnud, vaid isegi kahanenud 45%-lt 42%-le. Ka siis, kui liita 1940. a. linnadega asulad, mis omandasid linna- või aleviõigused hiljem, nõukogude võimu perioodil, näeme, et Tallinna osatähtsus Eesti linnarahvastikus ei ole kasvanud, vaid on jäänud endisele tasemele.

Mis puutub endiste maakonnalinnade sõjajärgsesse arengusse, siis iseloomustab ka seda nende tööstuslik kasv. Kõrvuti vanade tööstusettevõtete tegevuse laiendamisega on neis linnades organiseeritud mitmeid uusi ettevõtteid. Sisemaalinnades kuuluvad need eelkõige masina- ja aparaadiehituse alale (näit. aparaaditehas Tartus, teedeehitusmasinate tehas Paldiskis, gaasi-analüsaatorite tehas Võrus) Valgas kui vabariigi lõunapiiril asuvas raudteesõlmes on arendatud tööstusharusid, mis töötlevad teistest liiduvabariikidest Eestisse saabuvaid pooltooteid (kombineeritud söötade tehas, veinitehas). Rannikulinnades on uue tööstusharuna loodud kalatööstus, mille areng on olnud eriti intensiivne Pärnus, kuhu ehitati vabariigi suurim kalakonservikombinaat. Rajamisel on uus konservitehas Kingissepas.

Seoses maarajoonide moodustamisega 1950. a. vähenes endiste maakonnalinnade administratiivne alluvuspiirkond mitmekordselt. Kuid neis linnades tegutsevad edasi mitmesugused rajoonidevahelise tähtsusega asutused ja organisatsioonid (näit. mitmesugused kaubabaasid, ehitusorganisatsioonid, autobaasid, teedevalitsused, maaparandusvalitsused, metsatööstuskeskused, metsamajandid, koduloomuuseumid, mõnel juhul teatrid jne.) Seetõttu on endised maakonnalinnad jäänud majanduslik-organisatoorseiks keskusteks omaenda administratiivsetest rajoonidest hoopis ulatuslikumatele territooriumidele. Vahe endistest maakonnalinnadest kujundatud rajoonikeskuste ja endistest kaubandus-käsitööasulaist kujundatud rajoonikeskuste rahvaarvus ning majanduslike ja kultuuriliste funktsioonide mõjuraadiuses on reeglina praegugi selgesti jälgitav.

Sotsialistlikud ümberkorraldused muutsid radikaalselt endiste

⁵⁰ A. Moora Marksoo, Uued linnad Nõukogude Eesti põlevkivibasseinis. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, vihik 42. Arstiteaduskonna ja Matemaatika-Loodusteaduskonna üliõpilaste teaduslikke töid, Tallinn 1956, lk. 196—197 jj.

kaubandus käsitööasulate funktsionaalset baasi. Põllumajanduse kollektiviseerimise tagajärjel langes ära nende funktsioon maatöölise reservarmee koondumispunktidena. Hoo- gustus tööstuse areng. Kirjeldatava asulatüübi juures toimus see tavaliselt endiste väike- ja käsitööstuslike ettevõtete reorga- niseerimise teel tööstuskombinaatideks, mis tegelevad põhiliselt õmblus- ja trikootoodete, mööbli ja ehitusmaterjalide valmista- misega, ümbruse elanikkonna elutarbelise teenindamise ja toidu- kaupadega varustamisega. Peale selle leidub siin võitööstusi, tellisetehaseid jt., enamasti väiksemaid ettevõtteid. Uusi vaba- riikliku alluvusega tööstusettevõtteid on neisse asulaisse, erine- valt endistest maakonnalinnadest, rajatud vaid harukordadel (näit. Antsla toorlinavabrik). Tööstuslikult suhteliselt vähe are- nened linnade tüüpi langesid pärast Suurt Isamaasõda ka kuna- gised tööstusasulad Kärkla ja Türi, kus sõjas hävinud suurtöös- tusettevõtteid enam ei taastatud.

Alates 1950. aastast omandas enamik endisi kaubandus-käsi- töölinnu ja -aleveid neile täiesti uued ning väga olulised funktsioonid rajoonide administratiivsete ning majanduslik-organisa- toorsete keskustena. Ainult vähesed nende hulgast (Ambla, Järva-Jaani, Mustla, Nuia jt.) jäid sellest osast ilma. Rajooni- keskusteks muutmine elustas ka nende asulate kultuurilist arengut ja soodustas ehitustegevuse laienemist. Elanikkonna suhte- line kasv on olnud vägagi kiire paljudes alevites, kus rahvaarv varem oli väike. Linnadest on kiiresti kasvanud Keila ja Elva, mis on kujunenud mitte ainult rajoonikeskusteks, vaid ka korteri- eeslinnadeks Tallinnale ja Tartule. Enamikus endistes põllu- ja käsitöölise asulais, samuti Peipsi-äärseis linnades, ei saa aga konstateerida kuigi suuri muudatusi rahvaarvus.

1959. a. alguses toimunud maarajoonide ühendamiseega kaot- tas rida rajoonikeskusi (Antsla, Kallaste, Kilingi-Nõmme, Must- vee, Otepää, Pärnu-Jaagupi, Suure-Jaani, Tõrva, Türi jt.) oma senised administratiiv-organisatoorsed funktsioonid. Seetõttu on muutunud aktuaalseks nende asulate majanduse arendamine, arvestades nende asendit liiklusteede võrgus ning kohalike töö- jõuressursside maksimaalse rakendamise vajalikkust.

* * *

Niisiis koosneb Eesti NSV kaasaegne linnadevõrk kolmest erivanuselisest süsteemist.

Esimene tekkis juba feodalismi perioodil, mil maa kattus funktsionaalselt struktuurilt ühelaadiliste kaubandus-, käsitöö- ja halduskeskuste ühtlase võrguga.

Kapitalismi arenguga kujunes sellele lisaks uus asulasüsteem. See koosnes juba tekkemomendist alates funktsionaalselt spetsia- liseerunud asulaist (tööstus-, kaubandus-käsitöö-, liiklus- ja

kuurortasulad), mis paigutusid vastavalt kapitalistlikus Eestis väljakujunevale territoriaalse tööjaotuse süsteemile. Samaaegselt toimus ka vanade feodaalsete linnade funktsionaalne diferentseerumine. Kuid sellele vaatamata säilitasid vanad linnad palju ühiseid jooni, mis võimaldas neid kapitalismi perioodi lõpuni üsna selgepiirilisel eraldada uutest linnadest, ja seda mitte ainult tekkeloo alusel, vaid ka elanike arvu ja tööalase struktuuri alusel.

Sotsialismiepohh tõi kaasa kolmanda süsteemi — uute sotsialistlike tööstuslinnade — sünni ning põhjustas ühtlasi tunduvalt muudatusi juba varem väljakujunenud asulasüsteemides. Nende muudatuste lähem analüüs ja hinnang nõuab veel täiendavat uurimist, kuid juba praegu peaks olema selge, et seejuures ei ole võimalik ignoreerida Eesti linnade arengu iseärasusi sotsialismieelseil perioodidel.

Eesti NSV linnaliste asulate klassifitseerimise alal on vaja edasi töötada kahes suunas. Esiteks tuleb värskeima faktilise andmestiku alusel lõplikult välja töötada kaasaegsete linnaliste asulate geneetilis-funktsionaalne liigitus. Teiseks tuleb Eesti linnade klassifitseerimisel saadud tulemusi võrrelda materjaliga teistest NSV Liidu osadest. — eelkõige Läti NSV-st, kus linnalise asulastiku areng on toimunud Eestiga enam-vähem analoogilistes tingimustes. Täpsustatud ning kontrollitud geneetiline klassifikatsioon võiks tulevikus saada usaldusväärseks aluseks mitmesuguste praktiliste abinõude kavandamisele ning spetsiaalsete klassifikatsioonide koostamisele halduslikel, majanduslikel jt. eesmärkidel.

О ГЕНЕТИЧЕСКОЙ КЛАССИФИКАЦИИ ГОРОДСКИХ ПОСЕЛЕНИЙ ЭСТОНСКОЙ ССР (ДОСОВЕТСКИЙ ПЕРИОД)

Т. Реа

Резюме

Генетическая классификация городов не является простым подразделением их по времени возникновения. Генезис города — это непрерывный процесс, который с возникновением города не кончается, но, собственно говоря, только начинается и продолжается до тех пор, пока город существует. Важнейшая часть этого процесса заключается в изменении функциональных признаков, ибо именно в функциях города выражаются постоянно действующие факторы градообразования. Применить при классификации городов генетический метод, значит анализировать, как в ходе истории возникали разновозрастные группы городов

Näitajaid kodanliku Eesti linnaliste asulate klassifitseerimiseks
Некоторые показатели для классификации городских поселений буржуазной Эстонии
Einige Daten zur Klassifizierung der städtischen Siedlungen des bürgerlichen Estlands

Asula Населенный пункт Siedlung	Elanike arv Численность населения Einwohnerzahl		Rahvastiku struktuur tööharude järgi 1. III 1934 ^{1,2} Распределение населения по отраслям труда, 1. III 1934 г. ^{1,2} Die Bevölkerungsverteilung nach Berufsgruppen, 1. III 1934 ^{1,2}												Osatähtsus Eesti suurtöös- tuses ⁴ (%-des) Удельный вес в крупной промышленности Эстонии (в %%). Prozentualer Anteil an der Grossindustrie Estlands 1936		Tööstuse kogutoodang 1 el. kohta Валовая продукция промышленности на 1 жит. Bruttoproduktion der Industrie je Einwohner 1936 (Ekr.)
	1. III 1934	1. I 1940	Põllumajandus ³ Сельское хозяйство Landwirtschaft	Metsandus Лесное хозяйство Forstwirtschaft	Kalandus Рыболовство Fischerei	Tööstus ja käsitöö Промышленность и ремесла Industrie und Handwerk	Kaubandus Торговля Handel	Transport ja side Транспорт и связь Verkehrs- und Nachrichtenwesen	Administ. haridus, tervishoid jne. Администр., просвещение, здравоохр. и т. д. Verwaltung, Bildungs- u. Gesundheitswesen usw.	Maja- ja isikuteenistus Домашняя прислуга Haus- u. Personendienst	Mittetöötavad (ranti-jeed, vangid jne.) Жив. на нетруд. доходы Berufslose (Rentiers usw.)	Tööstustöötajate arv ¹ Численность работающих в промышленности ¹ Zahl der Industriearbeiter ¹ 1936	Käsitöölise arv ¹ Численность ремесленников ¹ Zahl der Handwerker ¹ 31. V 1937	Töötajate arvu järgi По числу работающих Nach der Arbeiter- zahl	Kogutoodangu järgi По валовой продукции Nach Brutto- produktion		
	Tallinn (koos Nõmme-ga)	152 897	159 611	1,9	0,2	0,1	42,4	15,9	9,5	15,2	5,0	9,8	12,7	4,4	47,8	58,2	
Narva	23 512	22 287	3,4	1,3	0,5	53,9	9,2	5,2	12,3	2,9	11,3	22,3	4,0	13,5	12,4	779	
Tartu	58 876	58 737	7,7	1,0	0,1	37,1	14,4	5,5	16,9	5,8	11,5	6,3	5,5	6,6	5,9	215	
Pärnu	20 334	21 792	5,1	2,8	3,3	38,3	14,6	8,8	11,7	4,4	11,0	7,3	4,6	2,9	2,3	209	
Viljandi	11 788	12 871	10,7	1,7	—	36,7	13,5	6,3	15,3	4,4	11,4	5,5	4,8	1,3	1,6	263	
Rakvere	10 027	10 445	5,7	0,8	—	33,9	16,0	6,3	19,5	5,2	12,6	3,2	5,0	0,3	0,7	168	
Võru ⁵	6 096	6 614	9,7	1,5	0,1	29,2	15,8	5,3	21,0	4,4	13,0	4,1	3,8	0,1	0,1	73	
Paide	3 285	3 493	12,2	2,7	0,0	31,0	13,0	7,0	17,4	5,0	11,7	2,1	5,3	—	—	56	
Vaiga	10 842	10 368	9,4	4,0	—	30,7	11,3	13,7	14,6	3,7	12,6	1,9 ⁶	4,3	0,1 ⁶	0,1 ⁶	49 ⁶	
Haapsalu	4 649	4 753	8,4	0,8	2,7	28,5	11,7	9,7	18,6	6,2	13,4	0,9	5,2	—	—	10	
Kuressaare	4 478	4 822	11,7	1,0	0,6	27,1	11,9	6,5	19,8	6,6	14,8	2,0	4,8	0,1	0,0	40	
Paldiski	851	718	6,6	0,1	18,1	22,0	10,1	16,5	13,4	2,2	11,0	2,0	4,9	—	—	44	
Kohila	952	—	7,6	0,9	—	75,9	4,2	5,1	2,3	2,0	2,0	—	—	—	—	—	
Kunda	1 863	1 962	5,6	0,4	1,5	76,7	2,6	1,5	4,0	2,2	5,5	24,4	1,5	1,3	1,2	846	
Kärdla	1 454	1 393	6,4	2,7	1,8	56,4	7,1	6,4	8,4	3,2	7,6	24,6	2,5	1,1	0,8	739	
Küttejõu	604	—	0,3	—	—	96,7	0,5	—	1,5	0,7	0,3	—	—	—	—	—	
Sindi	1 854	1 920	1,6	0,5	—	80,2	3,9	3,7	2,3	1,3	6,5	55,5	2,1	3,2	2,8	1958	
Türi	2 903	3 291	8,2	8,4	—	46,2	10,6	11,9	5,2	2,2	7,3	10,5	4,1	0,7	1,2	645	
Püssi	527	—	5,1	4,6	—	50,1	9,3	14,8	3,3	3,3	9,5	—	—	—	—	—	
Tsirgulinna	509	—	11,7	9,8	0,2	58,0	3,3	5,0	3,1	0,4	8,5	—	—	—	—	—	
Abja-Paluoja	957	—	27,1	2,0	—	32,3	15,5	7,7	3,2	1,7	10,5	—	—	—	—	—	
Ambla	523	—	17,3	3,4	—	40,6	11,4	2,4	8,6	3,0	13,3	—	—	—	—	—	
Antsla	1 558	1 612	17,2	4,7	0,4	43,8	11,1	5,6	5,7	1,9	9,6	3,4	8,6	0,0	0,0	23	
Elva	1 746	1 881	19,8	2,6	—	35,0	13,2	8,2	6,8	3,2	11,2	1,8	6,6	—	—	126	
Jõgeva	1 144	1 330	10,9	2,2	0,1	36,7	19,7	12,4	6,5	3,9	7,6	2,9	5,6	—	—	73	
Jõhvi	2 043	2 429	7,2	5,2	—	41,2	12,6	6,7	13,4	5,2	8,5	2,3	5,8	0,0	0,0	145	
Järva-Jaani	830	—	22,5	6,7	—	38,5	8,3	10,1	6,6	2,8	4,5	—	—	—	—	—	
Keila	969	1 243	11,0	—	—	39,8	11,1	12,8	10,2	3,5	11,6	1,7	6,6	—	—	28	
Kilingi-Nõmme	1 445	1 593	18,0	9,1	—	39,6	9,1	6,7	3,9	3,3	10,3	5,0	8,8	—	—	158	
Lihula	749	—	30,5	0,7	0,3	28,3	10,3	9,6	11,3	5,6	3,4	—	—	—	—	—	
Mustla	943	1 046	44,1	1,5	0,1	30,6	9,8	1,6	4,7	0,9	6,7	1,2	7,4	—	—	178	
Märjamaa	693	—	10,9	4,3	—	41,3	12,0	11,5	8,8	4,2	7,0	—	—	—	—	—	
Nuia	772	—	22,0	1,7	0,4	42,4	9,7	3,9	5,6	3,6	10,7	—	—	—	—	—	
Otepää	2 015	2 396	35,5	1,5	—	32,9	6,4	4,7	7,3	1,9	9,8	0,7	6,8	—	—	69	
Puka	617	—	22,4	7,0	—	30,9	12,5	9,1	4,8	2,3	11,0	—	—	—	—	—	
Põltsamaa	2 609	3 119	20,0	0,8	—	38,2	10,4	6,4	9,8	3,7	10,7	3,2	5,6	—	—	148	
Rapla ⁷	994	—	22,0	1,3	—	37,8	14,4	9,4	7,1	2,7	5,3	—	—	—	—	—	
Räpina	599	—	32,2	2,9	0,2	34,3	6,7	3,3	10,8	3,9	5,7	—	—	—	—	—	
Suure-Jaani	1 031	1 143	27,9	2,1	—	32,8	9,6	4,1	7,7	5,1	10,7	1,8	8,3	—	—	148	
Tõrva	2 599	3 154	31,5	2,5	—	34,4	7,9	5,6	6,9	2,5	8,7	1,3	7,1	—	—	26	
Võhma	566	—	11,8	0,5	—	46,7	20,3	9,0	3,4	3,1	5,2	—	—	—	—	—	
Vändra	938	—	16,7	5,1	0,1	36,0	13,5	9,6	11,6	2,4	5,0	—	—	—	—	—	
Kallaste	1 605	1 627	21,1	0,2	44,2	23,1	5,6	0,7	3,4	1,1	0,6	—	1,6	—	—	—	
Mustvee	2 841	2 610	12,7	4,0	15,3	27,3	25,6	3,2	5,3	2,1	4,5	0,9	5,3	—	—	20	
Vasknarva	830	—	8,0	3,2	24,4	48,3	4,3	2,8	5,9	1,3	1,8	—	—	—	—	—	
Mõisaküla	2 222	2 354	6,5	1,6	—	53,5	3,8	20,4	5,3	2,2	6,7	5,6 ⁶	1,9	0,4 ⁶	0,2 ⁶	142 ⁶	
Sonda	529	—	6,1	18,7	0,4	18,2	3,2	45,1	3,8	1,5	3,0	—	—	—	—	—	
Tamsalu	500	—	9,0	8,4	—	36,0	6,8	29,5	3,7	0,9	5,7	—	—	—	—	—	
Tapa	3 751	3 785	4,6	1,6	—	30,0	7,7	29,3	12,6	3,4	10,8	1,4	3,7	—	—	29	
Aegviidu	600	—	10,1	23,2	2,9	26,0	5,4	15,9	3,9	2,1	10,5	—	—	—	—	—	
Narva-Jõesuu	1 635	1 695	5,1	3,6	15,6	30,0	7,5	10,6	10,6	2,7	14,3	—	2,8	—	—	—	

Alus:

Lahter 2: 1. III 1934 rahvaloenduse andmed; vihk I: Valdade rahvastik, Tallinn 1934; vihk II: Rahvastiku koostis ja korteriolud, Tallinn 1935.

Lahter 3: «Eesti Statistika», 1940, lk. 98

Lahtrid 4—12: 1. III 1934 rahvaloenduse andmed; vihk I: Valdade rahvastik, vihk III: Tööhärad ja leibkonnad, Tallinn 1935; vihk IV: Rahvastiku-probleeme Eestis, Tallinn 1937.

Lahtrid 13—17: 1937. a. majandusloenduse andmed; vihk I: Tööstus, Tallinn 1939, lk. 10; vihk II: Käsitööstus, Tallinn 1939, lk. 10—13; «Eesti Statistika», 1937, lk. 200, 428; 1938, lk. 184, 185.

Märkused:

¹ % -des asula elanike üldarvust.

В % ко всему населению поселения.

In Prozenten von der Gesamtbevölkerung der Siedlung

² Ülalpeetavad perekonnaliikmed on liigitatud perekonnapea tööhäru järgi.

Не работающие иждивенцы распределены по отраслям труда глав семей.

Erwerbslose Familienmitglieder sind nach dem Beruf des Familienoberhaupts verteilt.

³ Koos aianduse ja mesindusega.

⁴ Ettevõtted vähemalt 20 töötajaga.

⁵ Koos Võrusooga.

⁶ Ilma raudteetöökodadeta.

⁷ Koos raudteejaama-alevikuga.

Kõige täielikumaid andmeid kodanliku Eesti linnaliste asulate elanike arvust ja tööalasest struktuurist sisaldavad 1. III 1934. a. rahvaloenduse materjalid. Need materjalid on avaldatud kõigi selleaegsete linnade, alevite ja enamiku alevikkude kohta, välja arvatud mõned küllaltki rahvarohked töölisalevikud (Kohtla-Järve, Kiviõli jt.).

Nagu võib lugeda ülaltoodud tabelist, oli kodanliku Eesti linnalises asulates ülekaalukalt esikohal tööstuse alal tegutsev rahvastik. Ainult viies asulas (Kallaste, Lihula, Mustla, Otepää, Sonda) ei olnud tööstuslik rahvastik elanikkonna struktuuris esikohal. Seega tuleks peaaegu kõiki kodanliku Eesti linnalisi asulaid kvalifitseerida esmajärjekorras töölisasulaiks ja alles teises järjekorras liigitada neid tähtsamate kõrvalfunktsioonide järgi. Tegelikult osutub kujutus kodanliku Eesti linnadest kui tööstuslinnadest kergesti purunevaks illusiooniks. Piisab, kui võrrelda 1934. a. rahvaloenduse andmeid 1937. a. majandusloenduse andmetega. Näeme, et näiteks Paides, kus 1934. a. pidi tööstusest elatuma 31% elanikkonnast, töötas 1936/1937. a. tööstuse alal ainult 2,1% ja käsitöö alal 5,3% elanikkonnast. Tööstuse ja käsitöö alal tegevate (aktiivsete) arv oli Paides 1934. a. rahvaloenduse andmeil 472, 1937. a. majandusloenduse andmeil (31. V 1937) kõigest 245. Jõgeval olid vastavad arvud 219 ja 109, Võrus 799 ja 389, Rakveres 1585 ja 882 jne. (1. III 1934 rahvaloenduse andmed, vihk III: Tööhärad ja leibkonnad, tab. 4; 1937. a. majandusloenduse andmed, vihk I: Tööstus, tab. 2 ja 3, vihk II: Käsitööstus, tab. 3.).

Kuidas seletada suuri erinevusi tööstuse alal töötajate arvus lähedaste aastate loendusandmete järgi? Osaliselt on see tingitud ehitustööliste mittearvestamisest 1937. a. loendusel, kuid see üksinda katab väikese osa vahest. Võib-olla toimus aastail 1934—37 tõepoolest tööliste arvu järsk langus? Tegelikult oli olukord hoopis vastu-pidine — riigis tervikuna kasvas suur- ja kesktööstuse (ettevõtted töötajate arvuga üle 5 in.) töötajate arv selle aja jooksul ligi 20 000 inimese võrra (Eesti entsüklopeedia, täiendkoide, Tartu 1940, vg. 253—254). Kui 1936/37. a. andmed jäävad siiski tööstuse alal töötajate arvu poolest tunduvalt maha 1934. a. andmeist, tuleneb see asjaolust, et viimased sisaldavad tööstuses tegelikult rakendatute kõrval 1) töötuid ja 2) elanikkonna mõningaid kihte, kes tegelikult tööstusliku rahvastiku hulka ei kuulunud. Viimati nimetatud grupi moodustasid eelkõige paljud alevite ja väikelinnade elanikud, kes elatusid mitmesugusest juhuslikust tööst.

Nagu eespool öeldust võib järeldada, ei ole 1934. a. rahvaloenduse andmed linnaliste asulate elanikkonna tööalasest struktuurist küllaldaseks ega täiesti usaldusväärseks aluseks nende asulate majanduslikule klassifitseerimisele. Täiendatuna teiste materjalidega (sealhulgas 1937. a. majandusloenduse andmetega, mis valgustavad objektiivsemalt vabrikutööstuse ja käsitöö osatähtsust erinevais asulais) pakuvad nad selleks mitmeid küllaltki väärtuslikke pidepunkte, kuid ei võimalda siiski rangelt statistilisel alusel baseeruva klassifikatsiooni teostamist.

и как происходила дальнейшая функциональная трансформация и дифференциация этих групп.

На территории Эстонской ССР в досоциалистический период образовались две основные генетические группы городских поселений. Города первой группы — старые города (Таллин, Тарту, Пярну, Вильянди и др.; см. рис. 1, I) — возникли как средневековые военно-административные и торговые центры и приобрели большей частью уже в XIII веке городские права. В функциональном отношении феодальные города были качественно еще почти не дифференцированы — основой развития всех их были торговля и ремесло. Но уже рано началась их количественная дифференциация. В зависимости от того, в какой степени эстонские города смогли включиться в международную торговлю, среди них уже рано выделились большие центры, сохранившие свое ведущее положение и в дальнейшем, несмотря на неоднократные изменения в экономическом и политическом положении страны.

С переходом в новую, капиталистическую формацию началось перерождение старых феодальных городов, что протекало разными путями и привело к дифференциации этого типа городов также в качественном отношении. Прежние торговые и ремесленные города превратились теперь в промышленные центры, железнодорожные узлы, курорты и т. д., причем те или иные функции проявились в каждом городе в разной степени. Но, тем не менее, старые города сохранили и много общих черт. Наиболее резко обособились от других Таллин как столица (см. рис. 1, А) и Нарва как промышленный город (см. рис. 1, В). Все другие старые города (исключая Палдиски) можно кратко охарактеризовать как уездные города — местные административные и хозяйственные центры (см. рис. 1 С). По отраслевой структуре населения это были довольно всесторонне развитые города смешанного типа, с высоким удельным весом «надстроечных» функций. По социальной структуре населения уездные города были оплотом мелкой буржуазии.

По количеству жителей старые города были в сущности единственными настоящими городами буржуазной Эстонии. По количеству населения можно провести довольно резкую границу между двумя основными генетическими группами: в конце капиталистического периода во всех старых городах (исключая Пайде и Палдиски) было по меньшей мере 4000 жит., но среди остальных городских поселений только в Кохтла-Ярве количество жителей превышало 4000 чел. Старые города, возникнув в период, когда территориальные различия в хозяйственном развитии страны были еще слабо выражены, и обслуживая прежде всего интересы управления и торговли, были размещены более-менее равномерной сетью по всей стране.

Вторую основную генетическую группу городских поселений буржуазной Эстонии составляли новые города и местечки (см.

рис. 1, II) возникновение которых началось в связи с усилением развития капитализма начиная с XIX века, особенно со второй его половины. Многие из них образовались в непосредственной близости бывших, исчезнувших к тому времени, средневековых местечек, но представляли собой совершенно новые населенные пункты (кроме некоторых исключений, как Лихула и Пыльтсамаа).

В период царизма новые населенные пункты городского типа оставались, как правило, без самоуправления. В начале буржуазно-националистического режима многие населенные пункты получили права поселков, а в 1938 г все поселки (кроме Выпсу, где самоуправление было ликвидировано) были переименованы в города. Остальные более крупные местечки приобрели права поселков в годы советской власти. Городская реформа 1938 г. была формально-юридическим актом, который дал городские права торгово-ремесленным поселениям с количеством населения менее 1000 чел. (Кейла, Мустла), но оставил без этих прав пролетарские центры сланцевого бассейна (Кохтла-Ярве), в которых насчитывалось несколько тысяч жителей. В результате упомянутой реформы в Эстонии до сих пор существует много очень маленьких городов, которые по количеству населения сильно отстают от некоторых поселков, образованных при советской власти.

Функциональная структура новых городов и местечек была, по сравнению со старыми городами, более односторонней. Административные и культурные функции играли в их жизни меньшую роль. На основании функциональной специализации эту группу населенных пунктов можно разделить на четыре подтипа:

1) Рабочие поселения (Синди, Кярдла и др.: см. рис. 1, Д) образовались при промышленных предприятиях, основанных в деревне. Функциональную структуру рабочих поселений характеризовало одностороннее преобладание промышленности и слабое развитие торговых и культурных функций.

2) Развитие капитализма в деревне вызвало возникновение торгово-ремесленных поселений (см. рис. 1, Е). Такие поселения вначале образовались преимущественно около церквей, позже около железнодорожных станций. Некоторые южноэстонские населенные пункты (Мустла, Отепя, Тырва и др.) были в первую очередь местами концентрации сельскохозяйственных рабочих и ремесленников. Примерно для 25—45% от общего количества населения этих городов главным источником средств существования являлось сельское хозяйство, особенно сезонная работа в кулацких хозяйствах за чертой города. Другие населенные пункты (в первую очередь пристанционные поселения — Йыгева, Выхма и др.) отличались интенсивностью торговли. Для обработки сельскохозяйственных продуктов в торговых центрах были основаны промышленные предприятия.

Удельный вес сельскохозяйственного населения остался в таких населенных пунктах, как правило, небольшим, особенно в Северной Эстонии.

В причудских городах значительная часть населения занималась рыболовством. Калласте остался в хозяйственном отношении лишь рыбацким селом.

3) В тип транспортных поселений (см. рис. 1, F) включено небольшое число населенных пунктов при железнодорожных узлах (Тапа, Мыйзакула и др.), основную часть населения которых составляли железнодорожники и рабочие железнодорожных мастерских.

4) Крупнейшим из немногочисленных курортных поселений (см. рис. 1, G) было Нарва-Йыэсуу. Благодаря притоку дачников из Петербурга, курорт достиг наибольшего расцвета в годы, предшествовавшие Первой мировой войне

Размещение городских поселений, возникших в период капитализма, уже довольно четко соответствовало образовавшейся в Эстонии системе территориального разделения труда. Преобладающая часть рабочих поселений сосредоточивалась в Северной Эстонии; там же было размещено большинство транспортных и курортных поселений. Торгово-ремесленные поселения, как местные рыночные центры, размещались, разумеется, более равномерно по всей стране, но все же гуще всего они были расположены в центральных частях Южной Эстонии, реже всего — в Западной Эстонии. Состав городских поселений в отдельных частях Эстонии хорошо отражал основные черты экономического районирования страны. Северная Эстония выделялась как самый разносторонний район с большим удельным весом рабочих поселений. Центральную и Южную Эстонию, более развитые в сельскохозяйственном отношении области, характеризовало большое число мелких торговых и ремесленных центров. В экономически наиболее отсталой Западной Эстонии, на фоне малочисленности городских поселений, удельный вес старых докapiталистических центров остался наиболее высоким. (Границы экономических районов см. на рис. 1).

В условиях советской власти произошли коренные изменения в социальном характере и в функциональной специализации городов Эстонской ССР. Но так как непрерывное социалистическое строительство продолжалось в республике лишь 15 лет, то влияние наследия капитализма играет в жизни здешних городов сравнительно большую роль, чем в большинстве других районов Советского Союза.

Больше всего изменил прежнюю систему городов процесс социалистической индустриализации, который создал новый тип населенных пунктов в виде промышленных городов и поселков, возникших при советской власти. Значительные успехи достигнуты в развитии промышленности многих бывших уездных центров. Все бывшие уездные города и большая часть прежних

торгово-ремесленных поселений были превращены в районные центры. В связи с районированием суживались сферы административного влияния бывших уездных городов, но, несмотря на это, упомянутые города остались хозяйственно-организационными и культурными центрами для гораздо более обширных территорий, чем их административные районы.

В начале 1959 г., в связи с объединением сельских районов, многие районные центры — прежние торгово-ремесленные поселения — потеряли свои административные функции. Поэтому актуальным стало дальнейшее укрепление экономической базы этой категории городов.

Установление генетической классификации городов современной Эстонской ССР требует еще дополнительного изучения и не входит в задачи настоящей статьи. Но уже теперь ясно, что при этом нельзя игнорировать особенностей развития городов в досоветское время.

ZUR GENETISCHEN KLASSIFIKATION DER STÄDTISCHEN SIEDLUNGEN DES BÜRGERLICHEN ESTLANDS

T. Rea

Zusammenfassung

Eine genetisch fundierte Klassifizierung der Städte ist mehr als ihre bloße Gliederung nach der Entstehungszeit. Die Genesis einer Stadt ist ein ständig fortdauernder Prozess, der mit der Entstehung derselben keineswegs abgeschlossen ist, vielmehr erst dann seinen eigentlichen Anfang nimmt und ebensolange währt, wie die Stadt besteht. Die Hauptbedeutung in diesem Prozess kommt der Wandlung der funktionellen Merkmale zu, da gerade in den Funktionen der Städte die ständig wirkenden städtebildenden Faktoren zum Ausdruck kommen. Sich bei der Städteklassifizierung der genetischen Methode bedienen, heißt analysieren, wie im Laufe der Geschichte Städtegruppen verschiedenen Alters entstanden sind und wie sich in der Folge ihre funktionelle Umwandlung und Differenzierung vollzogen hat.

Auf dem Territorium der Estnischen SSR gab es in der vorsozialistischen Periode zwei genetisch verschiedene Hauptgruppen von städtischen Siedlungen, und zwar: 1) alte Städte (Abb. Nr. 1, I) und 2) neue Städte und Flecken (Abb. Nr. 1, II).

Die Städte der ersteren Gruppe (Tallinn, Tartu, Pärnu, Narva u. a.) gehen auf mittelalterliche militärisch-administrative Handels- und Handwerkszentren zurück, die in der Mehrzahl schon im 13. Jahrhundert Stadtrechte erhielten. Mit ihrem

Eintritt in die kapitalistische Gesellschaftsformation begann die funktionelle Differenzierung dieser alten feudalen Städte in Industriezentren, Eisenbahnknotenpunkte, Kurorte, Schulstädte u. a. Trotz alledem lassen sich bei diesen Städten auch viele gemeinsame Züge feststellen. Am schärfsten sonderten sich zwei Städte von den übrigen ab, nämlich Tallinn als Hauptstadt (Abb. Nr 1, A) und Narwa als Industriestadt (Abb. Nr 1, B). Alle übrigen alten Städte (außer Paldiski) wären kurz als Kreisstädte, also als örtliche Verwaltungs- und Wirtschaftszentren, zu bezeichnen (Abb. Nr 1, C). Nach der beruflichen Zusammensetzung der Bevölkerung waren die Kreisstädte vielseitig entwickelte Städte von gemischtem Typ, in deren Funktionen der Anteil verwaltungsmäßiger und kultureller Aufgaben auffallend groß war. Nach der sozialen Struktur der Einwohnerschaft stellten die Kreisstädte die stärksten Festen des Kleinbürgertums dar.

Die zweite große genetische Hauptgruppe unter den städtischen Siedlungen des bürgerlichen Estlands bildeten die neuen Städte und Flecken, deren Entstehung mit dem Aufschwung des Kapitalismus in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts wesentlich zusammenfällt. Die funktionelle Struktur dieser Siedlungen war im Vergleich zu der der alten Städte einseitiger, der Anteil der verwaltungsmäßigen und kulturellen Funktionen an ihren Lebensäußerungen geringer. Auf Grund einer funktionsbedingten Spezialisierung läßt sich diese Gruppe wie folgt in vier Untergruppen gliedern: 1) Arbeitersiedlungen (z. B. Sindi, Kärdda u. a.; s. Abb. Nr. 1, D), 2) Handels- und Handwerksorte (z. B. Otepää, Jõgeva u. a.; s. Abb. Nr. 1, E), 3) Verkehrszentren (Tapa, Mõisaküla u. a.; s. Abb. Nr 1, F), 4) Kurorte (Narwa-Jõesuu; s. Abb. Nr 1, G). Die Arbeitersiedlungen sind infolge der Errichtung großer Industriebetriebe in ländlicher Umgebung entstanden. Den Anlaß für die Entstehung von Handels- und Handwerkszentren gab die Entwicklung des Kapitalismus in der Landwirtschaft. Die Einwohnerschaft der Verkehrszentren setzte sich vornehmlich aus Eisenbahnern und Arbeitern von Eisenbahnwerkstätten zusammen.

Wenn wir die Zahl der Einwohner in Betracht ziehen, waren im bürgerlichen Estland nur die alten Städte richtige Städte. Auf Grund der Einwohnerzahl kann man zwischen den beiden genetischen Hauptgruppen eine ziemlich scharfe Grenze ziehen: gegen Ende der bürgerlichen Periode wies jede alte Stadt (ausgenommen Paide und Paldiski) wenigstens 4 000 Einwohner auf, während die Einwohnerzahl der übrigen städtischen Siedlungen die 4000-Einwohner-Grenze nur in Kohtla-Järve überstieg.

In der territorialen Verteilung der städtischen Siedlungstypen spiegelte sich die wirtschaftsgeographische Gliederung Estlands in ihren Grundzügen wider. Als der wirtschaftlich vielseitigste

Rayon erwies sich Nordestland, wo der Anteil der Arbeitersiedlungen relativ groß war. In Nordestland befand sich auch die Mehrzahl der Kurorte und Verkehrszentren. Für das landwirtschaftlich am stärksten entwickelte Mittel- und Südostland war eine große Zahl von kleinen Handels- und Handwerksorten (die in vielen Fällen Landarbeitern als Wohnsitze dienten) bezeichnend. Im wirtschaftlich rückständigen Westestland spielten die alten, in der vorkapitalistischen Periode entstandenen Zentren wegen der geringen Gesamtzahl der dortigen städtischen Siedlungen eine relativ große Rolle. (Die Grenzen der Rayons sind auf Abb. Nr. 1 angegeben).

Unter den Bedingungen der Sowjetregierung haben sich in den städtischen Siedlungen der Estnischen SSR große Umwandlungen vollzogen. Da jedoch der sozialistische Aufbau in der Republik nicht länger als 15 Jahre ununterbrochen gedauert hat, kommt der vorstehend angeführten Klassifikation der Städte des bürgerlichen Estlands eine gewisse Bedeutung auch für die Klassifizierung der städtischen Siedlungen der Gegenwart zu.